

2. EL PERÍODE CLÀSSIC: EL FOLKLORE ACADÈMIC I L'ARXIVÍSTICA FOLKLÒRICA

La publicació de les *Narraciones populares catalanas* (1893), de Sebastià Farnés, tanca el «període romàntic» en la història de la literatura popular a Catalunya i, a partir de l'any següent i fins a la mort de Joan Amades, el 1959, segons la proposta de Carme Oriol (2016a: 55–57), s'obre el segon període del folklore català, el denominat «període clàssic».⁵¹

En aquest període clàssic hi trobem: l'acció del folklore acadèmic, amb la participació d'un gran nombre de folkloristes i institucions en el desenvolupament dels estudis folklòrics com a disciplina científica; l'inici i la consecució dels grans projectes de l'arxivística folklòrica (encara que els tres últims anys, els de la Guerra Civil Espanyola, suposen la inevitable interrupció d'aquest procés); i finalment, ja en els anys de postguerra, la gran producció del folklorista Joan Amades que correspon a la publicació de les seves grans obres de síntesi.

2.1 El folklore acadèmic en el primer terç del segle xx

A començaments del segle xx creix l'interès, tant dels folkloristes com de les institucions, per l'estudi del folklore des de paràmetres científics i com a disciplina acadèmica. Això és una novetat del tot rellevant, perquè suposarà, a més de la institucionalització de la recerca, l'aportació de corpus teòrics i el desenvolupament de mètodes de recollida i estudi de la literatura popular. Aquest fet, a més, coincidirà amb una qüestió important en aquesta època: l'accés de les dones als estudis superiors, al món públic de la cultura i al mercat laboral i professional. I, també, al folklore. En el folklore acadèmic, doncs, seran importants el paper i el treball de les dones folkloristes, que està estretament relacionat amb el mestratge exercit per Aureli Capmany i Farrés i, sobretot, per Rossend Serra i Pagès.

51 Aquesta denominació s'inspira en la que utilitza Llorenç Prats (1991–1992) quan afirma que, amb la mort d'Amades, es clou el període clàssic dels estudis de folklore.

2.1.1 Aureli Capmany i Farrés

Aureli Capmany i Farrés (1868–1954), folklorista de formació autodidacta, s'interessà per l'estudi de les rondalles, les cançons, els costums i les danses populars. Impulsor de la fundació de l'Orfeó Català (1901) i de l'Esbart de Dansaires (1907), fou director de l'Esbart Català de Dansaires (1909) —la primera organització per promoure la dansa a Catalunya— i, també, un membre actiu del Centre Excursionista de Catalunya, que aprofitava les excursions per recopilar cançons, danses i llegendes. El 1901 va començar a publicar les cançons que integren el seu *Cançoner popular*, que va finalitzar el 1913. El llibre conté un total de cent cançons populars catalanes amb notes, comentaris i dibuixos. Capmany va ser també el fundador i el primer director de la revista infantil *En Patufet*, el 1904, i s'inicià en la ciència del folklore en una data molt reculada (Prats/Llopart/Prat 1982: 110–113). Va col·laborar amb articles sobre folklore en diverses revistes, diaris i mitjans de comunicació, com *Gent Nova* (1907–1914), *La Rondalla del Dijous* (1909–1924), *La Renaixença* (1902–1904), *Occitània* (1905), *La Veu de Catalunya* (1918–1929), *La Mainada* (1921–1923), *La Nostra Llar* (1922), *Vida gràfica* (1925), *Gazeta de les Arts* (1925–1926), *Bella Terra* (1926), *Barcelona Atracció* (1926–1947), *Ràdio Lot* (1927), *La Publicitat* (1928), *Ràdio Barcelona* (1928), *El Matí* (1929–1933), *D'Ací i d'Allà* (1928–1930), *Esplai* (1931–1936), *Mirador* (1931), *Catalunya Ràdio* (1932–1933), *Plançons* (1933) o *Universitat Catalana* (1933).

Des de l'inici de l'any 1916 va exercir com a mestre de jocs folklòrics i de cançons i danses populars a la Casa de Maternitat de Barcelona. També va impartir aquestes matèries a l'Escola Montessori de la Diputació de Barcelona (1915–1920), a l'Institut de Cultura Popular per a la Dona (1914–1919), a l'Escola de Pàrvuls Montessori de Celestina Vigneaux (1916–1927), a l'Institut Feminal (1925–1932) i, periòdicament, en altres centres. Va dur a terme la catalogació del Calendari folklòric de Catalunya, per encàrrec de la secció Espanya Historicoartística de la Generalitat de Catalunya, l'any 1917 (*Aureli Capmany i Farrés* 1948). Entre les seves obres en el camp de la literatura popular, cal destacar: *Rondalles per a nois* (1904), *Els jocs de la infantesa en l'antiguitat: Grècia i Roma* (1918), *Jocs populars* (1921), *Passat i pervenir de la cançó popular* (1921), *La rondalla catalana* (1927) i *El tradicionalisme*

en els jocs i joguines de la infantesa (1928).⁵² I entre els seus estudis sobre costums populars, *Gegants i caps grossos* (1922), *Paremiologia del comer y del beber. Comidas y banquetes cortesanos en el reinado de Felipe III* (1928), *Xiquets de Valls, Ball de Bastons, Ball de Caputxes, dansa de la mort* (1931), *Calendario popular de Barcelona* (1932) i *Calendari de llegendes, costums i festes tradicionals catalanes* (1951).

2.1.2 Rossend Serra i Pagès

Rossend Serra i Pagès (1863–1929) nasqué a Barcelona i va ser sempre un gran entusiasta del coneixement. Encara que no va poder cursar estudis universitaris per dificultats econòmiques familiars, va aprofitar la seva dedicació als estudis mercantils, que implicaven la pràctica de diversos idiomes (francès i alemany, en el seu cas), i els viatges arreu d'Europa en la seva professió d'agent d'assegurances, per fer-se amb una bibliografia europea abundant en el camp del folklore, que era una de les seves grans passions, de tal manera que va arribar a reunir més de 3.500 volums en la seva biblioteca, sempre oberta als deixebles. Rebia informació sobre qualsevol novetat bibliogràfica. Fins i tot, en la seva correspondència, que es conserva a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, hi trobem una carta de l'antropòleg Franz Boas,⁵³ en què li envia una publicació que li havia demanat. En el Centre Excursionista de Catalunya va formar-se en l'estudi sobre la pròpia societat i el seu patrimoni, tant material com immaterial, sempre amarat d'amor a la terra. En aquesta associació va refundar la Secció de Folklore el 1904 (Ortiz 1994: 199–201),⁵⁴ que deixaria de funcionar com a tal, el 1913. En el si d'aquesta secció, va dirigir la Biblioteca Folklorica Catalana, de 1906 a 1909. L'altra disciplina que

52 Capmany va dedicar diversos estudis als balls i les danses populars. Entre aquests destaquen *Com es balla la sardana* (1922), *El ball popular a Catalunya: el contrapàs* (1922), *Cardedeu i la dansa popular* (1924), *La dansa en el segle XIX* (1930), *El baile y la danza* (1931), *El ball popular a Catalunya* (1948), *En Joan Serrallonga en el folklore català o La sardana a Catalunya* (1948).

53 Carta de 17 de maig de 1919 de l'antropòleg Franz Boas dient-li que li envia un exemplar del *Journal of American Folklore*.

54 Una secció de Folklore ja s'havia creat el 1885 en l'Associació d'Excursions Catalana, escindida de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, precursora, ambdues, del Centre Excursionista de Catalunya.

el captivà des d'infant fou la geografia, tant comercial o econòmica com humana, afegint a aquesta l'estudi de l'etnografia. Així és que va arribar al folklore per l'excursionisme científic i a l'antropologia a través de la geografia.⁵⁵

Va fer recerca en tots els camps del folklore, començant per la literatura oral i ampliant-la al cançoner i la dansa (va fundar un dels primers esbarts, Folklore de Catalunya)⁵⁶ fins a arribar a tota forma de costum tradicional, que anomenava *etologia*. Va fer treball de camp intensiu al Ripollès, on passava els estius perquè hi tenia família. Era cosí de Tomàs Ragner i de Ramir Mirapeix, tots dos farmacèutics. A Ripoll va iniciar el seu treball de camp en tots els camps del folklore, i en especial es va centrar en el mite del comte Arnau. Va programar recerques de gran abast que, a partir de 1918, van donar lloc a un arxiu exhaustiu de cançons populars del Ripollès, ja que Serra i Pagès considerava que la recerca s'havia de fer comarca per comarca. També es va servir de revistes, com *El Catllar*, *El Puigmal* i *Scriptorium*, on va incloure una secció de folklore per donar a conèixer les recerques i aplegar material. Els seus col·laboradors foren Tomàs Ragner i Fossas, arxiver de l'Arxiu de Sant Pere de Ripoll, Ramir Mirapeix, Lluís Vaquer i Zenó Puig, tots ells farmacèutics. Més tard, s'incorporà al grup Salvador Vilarrasa, que es va interessar per la vida dels pastors i a pagès, en general, i va publicar dues monografies sobre el tema. La seva dona, Núria Roquer, també hi va col·laborar i alguns dels seus reculls de jocs infantils, cançons, endevinalles i parèmies van ser publicats a *El Catllar*. El grup va comptar amb Daniel Maideu, impressor i editor, que portà a bon port la publicació de les recerques. Va disposar, també, del treball dels organistes Josep Maideu i Manuel Cavalleria, i del mestre de capella del monestir de Ripoll, Damià Torrents, per transcriure les cançons. Altres col·laboradors foren Àngel Canelles i Josep Tor, de Ripoll, i Ramón Serrat de Sant Joan de les Abadesses, J. Campàs, J. Portell Moreno, J. Gros Ragner, Pere Soler, Ramon Vilacís, Josep M. i Lluís Casanova i Ignasi Puig. En el

55 També va conrear el folklore el geògraf Pau Vila, als anys vint, influenciat pels estudis que es feien al Centre Excursionista de Catalunya.

56 Fundat el 1908, i ubicat a Barcelona, a Conde del Asalto 22, pral., Rossend Serra i Pagès n'era director honorari el 1928. Els directors de dansa eren J. Bollo, J. Rigol, Joan Bial i Josep Zaldivar.

grup, i publicant els seus treballs en *El Catllar*, trobem també dones fent reculls de folklore. A més de Núria Roquer, cal esmentar Margarida Vilarrasa de Sellas, filla de Salvador Vilarrasa, Joaquina Santamaria i Ventura, Maria Muntadas, de Vallfogona, i C. Llach de Bonet, entre d'altres. Com a conseqüència de les línies de treball endegades, Tomàs Raguer va fundar, el 1929, l'Arxiu Museu Folkloric de Ripoll.

Serra i Pagès va aprendre molt a través del treball de camp, i en els seus diaris de camp, conservats al Fons Serra i Pagès de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, es pot veure com progressa en la comprensió de l'altre, i en considerar la cultura com un tot. Un dels seus millors informants va ser Enric Fajula; quan aquest va morir, Tomàs Raguer, cosí de Serra i Pagès, li ho va notificar per carta.⁵⁷

A més de la geografia, matèria sobre la qual escrigué la major part dels seus articles, Serra i Pagès es dedicà també, i amb tota intensitat, al camp de la teoria i recollida del folklore i de la mitologia en general. A la comarca del Ripollès va recollir-hi moltes dades sobre el mite del comte Arnau, del qual va descobrir la seva complexitat. Va emprendre aquesta recerca esperonat per les teories que hi havia sobre el comte Arnau, com la de Pau Parassols, que situava aquest personatge en el segle XIV.⁵⁸ Serra i Pagès va trobar prou informació en els seus treballs de camp per situar trets del mite en els temps de la primera Reconquesta. Com tots els mites, a un nucli antic se li van empeltant nous elements que són compatibles amb l'ethos de la gent que el té com a propi, i per això el mite es va completant i modificant en cada generació. El mateix Rossend Serra i Pagès en va recollir algun tret, com el que explica que el comte Arnau va reclamar el vestit de batejar d'un fillol seu quan aquest va morir; amb aquesta acció la gent assenyalava la masia d'on era fill i reafirmava el caràcter gasiu del comte. Aquest fet, atribuït en aquest cas al comte Arnau, no po-

57 En carta de 20 de juny de 1921 li comunica: «El vell Fajula s'és mort (a.c.s) emportant-se'n a l'eternitat tot el tresor folklòric que posseïa». Serra i Pagès va escriure, aquell mateix mes, un article sobre la figura d'en Pere Fajula en la revista *El Catllar*, de Ripoll (9 de juliol de 1921): 3-4, titulat «En Pere Fajula Xerraviu».

58 Pau Parassols i Pi, prev. (1824-1902), fill de Sant Joan de les Abadesses i historiador, va estudiar els inicis de la reconquesta a Catalunya i va publicar diferents monografies, entre les quals: *San Juan de las Abadesas y su mayor gloria, el Santísimo Misterio* (1859). I va intentar separar en el temps el monestir de Sant Joan de la història dels amors del comte Arnau.

dia ser gaire antic, probablement del segle XVIII, de manera que el mite seguia viu i acaparant nous episodis. Rossend Serra i Pagès, convençut que aquest mite contenia molts episodis de la primera reconquesta, i, per tant, no podia haver tingut l'origen en el segle XIV com pretenia Pau Parassols, va retornar anys més tard a llocs que abans li havien passat desapercebuts per ampliar-ne la recerca. Es lamentava, però, que els informants de la seva joventut ja havien desaparegut i ja no podia corroborar el que havia escoltat en altres temps. Així i tot, va recollir una gran quantitat de dades per a una publicació monogràfica sobre el tema, de la qual va redactar alguns capítols amb una prosa fresca i engrescadora. Els altres capítols d'aquesta obra els va remetre a les conferències que havia impartit moltes vegades, i que no havia publicat. El comte Arnau va acaparar de tal manera la seva dedicació que, fins i tot, en va voler fer una òpera. Encarregà la música a Eusebi Bosch i Humet, que va fer compondre una òpera en tres actes, *L'ànima condemnada*, amb lletra del mateix Serra i Pagès.⁵⁹ En aquest aspecte havia seguit la trajectòria dels músics i els escriptors romàntics que van voler dotar Catalunya d'un corpus mític a través de la recerca, i ensems, a imitació de Wagner, també traduir-lo en òperes. En el moment de la seva mort, Rossend Serra i Pagès tenia molt avançat el llibre dedicat a aquest mite, juntament amb el mecanoscrit del seu llibre de mitologia, dedicat, sobretot, a la mitologia grega, i un altre sobre teoria del folklore, que era no tan sols la posada en forma de llibre de les classes que havia impartit, tant en el Centre Excursionista de Catalunya com en l'Escola d'Institutius i Altres Carreres per a la Dona, sinó també les reflexions ulteriors sobre folklore, derivades de les seves lectures i del seu treball de camp. Encara que no va poder veure publicats els seus treballs en forma de llibre, sí que van ser publicades moltes de les seves conferències. Però l'eina principal de difusió de les seves teories i els seus coneixements van ser les classes que impartí tant a l'Escola d'Institutius i Altres

59 Eusebi Bosch i Humet (1860-1948) va ser director de l'Escola Municipal de Música de Sabadell i de Vic. Va compondre l'himne de l'Exposició Universal de Barcelona, de 1888, així com diverses sarsueles i tres òperes, entre les quals *L'ànima condemnada*, en tres actes, sobre el comte Arnau. El 17 de juliol de 1911 escrivia a Serra i Pagès dient-li que ja estava acabant el segon acte i que, per al setembre, pensava tenir el cant del primer acte per a veu i piano, perquè el pogués donar a conèixer. Sembla que el llibret l'havia de fer el marit d'una deixebla de Serra i Pagès, però no va ser així.

Carreres per a la Dona com a l'Escola de Dependents de Comerç i, finalment, a l'Escola d'Alts Estudis Comercials.⁶⁰ Els seus alumnes feien treball de camp allà on ell no podia arribar i s'esforçava a fer-los participar en cursos i conferències per estendre la recerca folk-lòrica.⁶¹ Una característica dels seus cursos és la constant innovació en assignatures que s'impartien per primera vegada, com Literatura Catalana i, sobretot, Folklore. De fet, Serra i Pagès va ser el primer professor d'aquesta matèria a Catalunya. Ell mateix es confegia els programes i els textos, basant-se en la seva experiència de camp i en l'extraordinària bibliografia que manejava. En el camp del patrimoni material, va anar reunint objectes etnogràfics i es va dirigir a la Mancomunitat, l'any 1921, per bastir un Museu de Folklore de Catalunya. Aquest va ser un dels primers intents de crear un Museu Etnogràfic a Catalunya.⁶²

Per tot això, se'l va considerar un investigador indispensable en tots els camps que conreava i no hi havia empresa folklorica que s'empregués que no comptés amb ell. Va formar part de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, de l'Arxiu de Tradicions Populars,⁶³ de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria i de

60 Serra i Pagès guanyà la càtedra de Geografia Econòmica a l'Escuela de Altos Estudios Comerciales de Barcelona el 1920.

61 És gràcies a les seves antigues deixebles de l'Escola d'Institutrius, encapçalades per Sara Llorens, que es va publicar el llibre *Alguns escrits del professor Rossend Serra y Pagès* (1926), que recull cinc articles de geografia, entre els quals, «Establiment de les bases per a la delimitació de les comarques catalanes» i set de folklore, entre aquests, dos de dedicats al comte Arnau, a més de dues composicions literàries. El llibre es va publicar com un present de les seves deixebles pels cinquanta anys de la seva dedicació a l'ensenyament.

62 De fet, el Centre Excursionista de Catalunya havia aplegat a la capella de Santa Àgata molts objectes etnogràfics de Catalunya, que aportaven els excursionistes, a més d'objectes artístics, i Telesforo de Aranzadi, des de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore, impartia una conferència el 28 de novembre de 1916, titulada «Plan de un Museo de Etnografia en Cataluña», a la qual Serra i Pagès va ser convidat. Però el museu que proposava Rossend Serra i Pagès no l'anomenava Museu Etnogràfic, sinó Museu de Folklore. Primer es va dirigir a la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, el 21 de març de 1923, però allí el van enviar a la Mancomunitat (el 28 de març), atès que el projecte del Museu comprenia més que la ciutat de Barcelona, tot Catalunya.

63 Valeri Serra i Boldú, en el primer fascicle de l'*Arxiu de Tradicions Populars* (1928), va posar com a primer article per emmarcar el que havia de ser el fil conductor de l'obra «El domini del folklore», de Rossend Serra i Pagès.

l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Pel que fa a la seva participació en aquest darrer projecte, Rafel Patxot li va encarregar confegir una història de la cançó popular. Tot i que Serra i Pagès hauria preferit orientar la recerca exhaustivament i per comarques completes, com havia fet en el Ripollès, va haver de seguir les directrius marcades. El segon projecte de Rafel Patxot, sobre el Llegendari Popular Català, també li va ser encomanat a Rossend Serra i Pagès, ja que ell era la persona més qualificada per dirigir-lo a causa de la seva recerca continuada en mitologia. Hi va haver un altre projecte que Rafel Patxot també volia encomanar a Serra i Pagès, el Corpus Paremiològic Català, però, malauradament, la mort del folklorista el 1929 va estroncar la posada en marxa i la continuïtat d'aquestes iniciatives.

Serra i Pagès també va participar en l'*Enciclopèdia universal Espasa*, que va reunir entre els redactors dels articles els millors especialistes del moment. Per això hi trobem professors rellevants per als nostres temes, com Telesforo de Aranzadi, Pere Bosch i Gimpera, ambdós formant part del cos de redacció. També hi figuren, com a col·laboradors, Tomàs Carreras i Artau i Francesc Carreras i Candi. A Serra i Pagès li encomanaren l'article «Folklore».⁶⁴ Encara li van encomanar altres articles, com «Mataplana», «Costumbres de Cataluña» i «Procesión». Era el moment de les grans enciclopèdies nacionals i, per tant, trobem antropòlegs com Sir James Frazer redactant articles per a la *British Encyclopedia*, que després es convertien en llibres, ja que una enciclopèdia no permetia donar-los l'extensió que els autors desitjaven.

Un aspecte molt interessant de la tasca de Rossend Serra i Pagès va ser programar una continuació dels estudis de folklore per a les antigues alumnes de l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, quan l'Escola va desaparèixer. Serra i Pagès va anomenar aquesta activitat «La nostra llar», emmarcada en una seu que tindria una gran biblioteca, que segurament fora la seva pròpia, tallers diversos, on aportaria el seu propi museu etnogràfic i es farien conferències, cursos i concerts. Les antigues alumnes, ja casades, hi po-

64 En carta del primer de maig de 1915, els Hijos de J. Espasa li diuen: «con el objeto de encargarle, a ser posible, uno de los temas a desarrollar (el de Folklore) en el artículo España de nuestra Enciclopedia Universal, le agradeceré mucho se tome la molestia de pasar mañana por este despacho». I el 19 de juliol de 1915 li diuen que ha lliurat els originals, de tota conformitat, i que el seu article és molt complet en bibliografia.

drien portar els seus nens per transmetre'ls la cultura tradicional, cançons, jocs i rondalles, i tot estaria presidit per una gran llar de foc, que donaria nom a la institució. D'aquesta manera es produiria una continuïtat amb la formació de la dona, a la qual ell donava molta importància com a transmissora de la cultura, però també com a investigadora, ja que considerava que tenia qualitats que la feien propera i li donaven entrada a les cases del poble, cosa que feia que aconseguís molta més informació que els investigadors masculins. Així que no es cansava de difondre, en les conferències que donava, la necessitat que les dones es dediquessin a la recerca folklòrica.

Rosend Serra i Pagès va rebre la Medalla d'Or del Centre Excursionista de Catalunya, guardó instituït per Rafel Patxot, i va entrar, el 1925, a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. El seu millor llegat, però, va ser la continuïtat de la recerca en folklore, en la qual va formar escola a través de les seves deixebles.

2.2 Les institucions i l'accés de les dones a la cultura

Al costat del mestratge tant de Serra i Pagès com de Capmany, cal destacar el paper de les institucions que van facilitar l'accés de les dones a la formació i a la cultura. És en aquest punt que hem de fer referència a la funció que va tenir l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona com a bressol de les folkloristes catalanes destacades de principis del segle xx. També hem de considerar altres centres que van dedicar part del seu interès a l'educació de les dones, en general, i a la ciència del folklore en particular, com van ser l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona i el Centre Excursionista de Catalunya.

2.2.1 L'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona

L'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona es va crear el 1870 en el marc de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, que havia iniciat les seves activitats l'any 1822, en ple Trienni Liberal. Com indiquen Llopart i Ros (2012: 44), la Societat havia estat responsable de múltiples i diverses iniciatives que van servir perquè Barcelona avancés socialment i econòmicament al llarg dels segles XIX i XX. L'Escola, a més de promoure iniciatives per millorar l'ensenyament i l'educació, acollia també filles de famílies barcelonines benestants amb ganes d'obtenir coneixements amplis i consolidats, alguns

de nivell, fins i tot, universitari. A l'Escola s'impartien classes de pedagogia, comerç, telegrafia, telefonia, taquigrafia, delineació, confecció de roba, anglès, francès, llengua i literatura catalanes i folklore. Aquesta última matèria la impartia Rosend Serra i Pagès.

L'interès de Serra i Pagès per fer del folklore una disciplina científica, vindicant-ne el vessant intel·lectual, sumat al fet que la seva tasca com a docent fos remunerada, el van convertir en el primer folklorista professional de Catalunya.⁶⁵ L'educació de les dones, a més, va ser un dels temes més recurrents i que més van preocupar el folklorista. Per això, a la voluntat de canvi quant a la concepció del folklore hi va sumar una intensa dedicació a la formació de les dones catalanes d'aquell inici de segle. En el marc eminentment cultural del feminisme burgès català vigent, el folklore va ser una de les iniciatives culturals que van anar desvelant-se i fou considerat, com diu Pallau (2012: 14), «un sector del tot “adient” per al projecte del catalanisme burgès que dipositava en les dones el paper de transmissores de les tradicions, mites i relats nacionals». Ara bé, l'escola de deixebles que va crear Serra i Pagès anava més enllà de la dona com a simple transmissora. Així doncs, havent cregut el mestre en la capacitat de les seues alumnes, aquestes li van respondre posant a la seva disposició abans del Nadal del 1901 «un gran bagatge de material recollit en mants indrets de Catalunya» (Serra i Pagès 1926: XII). I aquest bagatge és el que curs rere curs va anar fornint l'arxiu del folklorista fins a arribar a reunir més de 7.400 documents que integren el conjunt del fons personal Rosend Serra i Pagès dipositat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. En aquest arxiu s'hi conserven documents inèdits de setze dones d'entre les seixanta-vuit que van ser deixebles de Serra i Pagès.⁶⁶

⁶⁵ Entre la documentació de l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, que es pot consultar —encara que de forma restringida— a la seu de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, al carrer de Batea de Barcelona, hi ha les llistes de les remuneracions que els professors i, en algun cas, les professores percebien per les seves classes. Pel que fa a Serra i Pagès, la retribució que rebia per impartir tres assignatures, entre les quals no consta el Folklore —que potser es comptava com a part de l'assignatura de Literatura Catalana— era de 300 pessetes. Aquestes tres assignatures equivalien a sis classes de dues hores. Per dues assignatures de tres hores, cobrava 150 pessetes (Villalba 2014).

⁶⁶ La llista de seixanta-vuit deixebles apareix en el capítol inicial del llibre d'homenatge que elles li van fer (Serra i Pagès 1926).

El mestratge de Serra i Pagès va anar més enllà de les aules i algunes de les seves deixebles es van dedicar amb entusiasme a la recollida de material i van fer aportacions importants en aquest camp. Serra i Pagès va formar a l'Escola d'Institutrius un grup de noies que «l'admiraven i seguien bocabadades les seves instruccions» (Llopart/Ros 2012: 45). Per al professor, aquesta docència també fou una inversió perquè, d'aquesta manera, va poder disposar d'un estol d'informants que es movien per diferents punts geogràfics i que podien accedir més fàcilment a les entrevistes amb altres dones i amb la mainada (Roma/Marín 1996: 80). Al mateix temps, quan li demanaven treballs folklòrics per publicar, enviava els de les seves deixebles «desitjant que no es quedin inèdits» i, malgrat la poca presència que van tenir en les revistes de l'època, van dur a terme una tasca «gens menyspreable ni en quantitat ni, sobretot, en qualitat» (Villalba 2013: 99–125). Serra i Pagès, descrit com a home de «fort temperament i engrescador en la feina» (Juan 2011: 55), va exercir un gran mestratge i va persuadir un ampli conjunt de les seves deixebles perquè s'interessessin per l'estudi del folklore.

2.2.2 L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona

Va ser creat per Francesca Bonnemaison i Farriols (1872–1949), pedagoga, promotora cultural, emprenedora i mecenes, que va desenvolupar una important tasca en el si de l'elit social i política de Barcelona dins de la Catalunya del primer terç del segle xx. Bonnemaison va fundar el 1909 la Biblioteca Popular per a la Dona —la primera a Europa— i l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona. L'Institut, d'ideologia catòlica i conservadora, va néixer com una entitat creada, finançada i gestionada per dones i dirigida a les dones, i fou un espai referencial de la Barcelona d'aquells anys (Duch/Palau 2015). Segons Montserrat Garrich (2013: 42), a part de les assignatures obligatòries marcades pel pla d'estudis, a l'Institut s'hi impartien cursos, sessions i activitats de temàtica diversa. Entre el 15 i el 22 de març de 1915 s'hi va impartir un curs de folklore de set sessions. No es té constància de les alumnes que hi van assistir, però sabem que, en aquest curs o en d'altres, sí que en van ser alumnes folkloristes conegudes, com Adelaida Ferré i Gomis. Els mestres que hi van fer classes van ser Rossend Serra i Pagès i Aureli Capmany. El curs 1914–15,

Serra i Pagès hi impartia l'assignatura de Geografia i un curs de tres sessions sobre folklore. Capmany era el responsable de les sessions setmanals de jocs, cançons i llegendes, i de les sessions dominicals sobre danses, jocs, rondalles, cançons, etc. (Llopart/Ros 2012: 46). Entre 1894 i 1898, abans de la creació de l'Institut, Francesca Bonnemaison va publicar en català en el setmanari *La Veu de Catalunya* més d'un centenar de rondalles, contes i llegendes, la majoria procedent de l'occità i de caire moralitzant. En aquesta publicació, que dirigia el seu marit, Narcís Verdager Callís, l'autora va signar amb el pseudònim «Franar».⁶⁷

2.2.3 El Centre Excursionista de Catalunya

Rossend Serra i Pagès va revifar l'interès pel folklore al Centre Excursionista de Catalunya pronunciant-hi diverses conferències sobre cultura popular i recuperant, el 1904, la Secció de Folklore del Centre —que duraria fins a l'esclat de la Guerra Civil. El Centre Excursionista de Catalunya va permetre l'ingrés de les dones a principi del segle xx, quan l'excursionisme va esdevenir més esportiu i no tan científic. El *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* ens proporciona, d'aquesta manera, informació sobre la participació de les dones, la majoria deixebles de Serra i Pagès, en la revista i les activitats del Centre, o en les conferències i els articles en què van prendre part. Per exemple, el 1909, Manuela Fina va ser elegida vicesecretària de la Junta directiva de la Secció de Folklore i va impartir la conferència d'inauguració del curs sobre llegendes fineses, i la folklorista Mercè Ventosa va publicar-hi el 1910 l'article «Ulisses i Polifem en la rondallística catalana».

Un altre nom que cal tenir en compte és el de Júlia Farnés i Pagès, anomenada familiarment Julita. Filla gran del també folklorista Sebastià Farnés, al qual acompanyava i ajudava en les seves recerques, fou membre del Centre Excursionista de Catalunya i es dedicà, sobretot, a la recopilació de cançons i danses populars.⁶⁸ L'11 de juny

⁶⁷ «Franar» prové de la unió de les primeres síl·labes dels noms «Francesca» i «Narcís» (Villalba 2014: 662, nota 545).

⁶⁸ Va seguir diversos cursos de música i harmonia i, el 1906, fou la guanyadora del concurs de l'Orfeó Català en la categoria de cançó popular. Al cap de dos anys, el 1908, va guanyar també el concurs de l'Orfeó a la més important col·lecció de cançons populars.

de 1910 va impartir una conferència sobre el folklore de Tossa de Mar que es va publicar l'any següent, en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, amb el títol «El folklore de Tossa».⁶⁹

Júlia Farnés va ser mestra, sobretot de francès, i impulsora del mètode pedagògic Montessori. Posteriorment, va cursar la carrera de Bibliotecària i Arxivera, i va exercir de funcionària a l'Escuela Superior de la Mujer (1930–1932) i l'Escola de Bibliotecàries (1932–1933), i va treballar a la Biblioteca de Catalunya (1948–1957). Fou autora del llibre *Les biblioteques catalanes en implantar-se l'Estatut* (1933).

Com altres contemporànies seves, Júlia Farnés responia al model ideal que esperaven aquells que dominaven el Centre Excursionista, perquè, tal com apunta Francesc Roma (1998: 2), ja que les dones no podien ser confoses, en absolut, amb agents estatals que anessin a cobrar impostos als pagesos, no eren ni sospitoses ni perilloses, i per això es podien acostar més fàcilment a la gent del camp i de la muntanya de la qual es pretenia estudiar el seu folklore.

2.3 Folklore i feminisme

L'accés de les dones a l'estudi del folklore a la segona meitat del segle XIX no és exclusiu de Catalunya, sinó que també el trobem en d'altres països europeus i a Amèrica del Nord. En aquest sentit, en l'àmbit internacional va començar a posar-se èmfasi en les aportacions que les dones havien fet en la disciplina folklòrica a partir dels treballs aportats per Claire R. Farrer (1975), Marta Weigle (1982), Rosan A. Jordan i Susan Kalcik (1985), i encara Rosan A. Jordan i F. A. De Caro (1986). Gràcies a l'interès, a les acaballes del segle XX, d'aquestes estudioses per l'estudi del folklore en països com Estats Units, Canadà o Gran Bretanya, s'han conegut els treballs d'Elsie Clews Parsons, una de les primeres dones interessades en l'estudi del folklore americà que, a més, va presidir l'American Folklore Society (Thomas 2006: 40–41) o Charlotte Sophia Burne (1859–1923), presidenta de la Folklore Society i primera editora de la revista *Folklore* (Ashman/Bennet 2011). Pauline Greenhill i Diane Tye (1997: 13–65) destinen la primera part del seu llibre a tot un seguit d'articles sobre les aportacions i les bio-

⁶⁹ El treball, que inclou un costum, dues tradicions, disset cançons i una parèmia, es va publicar d'abril a juliol de 1911, en els números 195 a 198 de la revista.

grafies de dones que es van dedicar a l'estudi del folklore al Canadà, perquè com elles mateixes afirmen: «Canadian folklore studies had both neglected women's traditions and ignored feminist perspectives» (Greenhill/Tye 1997: x). D'Alemanya, des de l'*Enzyklopädie des Märchens*, s'han fet visibles les figures de la suïssa Laura Gonzenbach (Schenda 1987), activa a Sicília, o de l'anglesa Rachel Harriette Busk (Newall 1979), que va treballar el folklore de Roma.

Pel que fa a l'Estat espanyol, destaquen els estudis sobre les figures de Cecília Böhl de Faber y Larrea, coneguda amb el pseudònim de «Fernán Caballero» (Amores 2001, Oriol 2014d), d'Isabel Gallardo i Àngela Capdevielle, folkloristes extremenyas dels inicis del segle XX (Chaves de Tobar 2011), així com d'Emilia Pardo Bazán (Sotelo 2007).

A Catalunya, durant el segle XIX, i prèviament a la creació dels centres i institucions docents que inclouen el folklore com a matèria científica, dues dones havien destacat en l'estudi i la recollida de folklore. Es tracta de Joaquina Santamaria i Ventura (1853–1930) i Maria del Pilar Maspons i Labrós (1841–1907), com s'ha vist en l'apartat dedicat al període romàntic.

A finals del segle XIX les dones de la burgesia econòmica o cultural catalana, i també les de les classes menestrals i populars, van accedir a diferents nivells d'educació. En aquest context van crear-se diversos centres, organitzacions i associacions o escoles que van treballar en favor de l'educació «femenina» des de diferents iniciatives, tant privades com procedents d'institucions (Ballarín 2011).

A principis del segle XX, la institucionalització de la recerca pel que fa l'estudi del folklore va coincidir amb la implosió del feminisme. Associat al projecte nacional del partit conservador Lliga Regionalista, s'imposà un feminisme burgès i catòlic, amb reivindicacions culturals més que no pas polítiques i en què les dones tenien una funció ben definida: la perpetuació del sentiment nacional i la transmissió dels valors i els signes identitaris a través de tradicions, mites i relats nacionals (Palau 2012: 13–14). Per tant, en aquest objectiu, el folklore va jugar un paper clau.

Tot i el seu caràcter conservador, hem de tenir present que el feminisme català fou un agent educador i dinamitzador de la cultura femenina com a instrument d'emancipació de les dones. Com a educadores, mestres i professores, les dones promogueren la renovació

pedagògica i les reformes de l'ensenyament. Crearen escoles i institucions educatives que compensaven les deficiències de l'ensenyament públic femení. Fundaren centres que facilitaven l'accés a l'ensenyament secundari i superior, i a la formació professional, i crearen un model educatiu renovat. Les seves iniciatives per aconseguir una formació educativa i professional modernes trencaren amb molts dels pressupòsits pedagògics del moment que limitaven l'educació de les dones a la formació com a esposes, mares i mestresses de casa. També, de la mateixa manera que havien creat escoles i instituts, es van dotar de plataformes d'expressió, com les revistes, entre les quals cal esmentar sobretot *Feminal* (1907–1917), dirigida per Carme Karr. Són nombroses les col·laboracions de diverses folkloristes catalanes en la revista *Feminal*, que, a més de fer-se ressò d'activitats, conferències i recerques sobre folklore, van publicar també articles sobre el tema, com els de la mateixa directora, Carme Karr, que signava els seus treballs amb el pseudònim de «Joana Romeu».

2.3.1 Les folkloristes del primer terç del segle XX

En aquest context d'institucionalització del folklore, Rossend Serra i Pagès va tenir un paper cabdal com a mestre de tota una generació de folkloristes. Va concebre el folklore com una ciència amb un paper important com a font d'estudis lingüístics, complement de la història i auxiliar de les ciències.⁷⁰ Va ser un home d'interessos diversos, fet corrent, d'altra banda, entre els folkloristes i els intel·lectuals de l'època, i cosa gens estranya tenint en compte que es tracta d'una generació nascuda i criada en plena Renaixença. Per bé que va dedicar-se amb un interès notable a la geografia, l'estadística, l'economia i la literatura, va col·laborar en publicacions diverses i va ser membre destacat de nombroses institucions catalanes com ara l'Ateneu Barcelonès, l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona o el Centre Excursionista de Catalunya. La faceta més destacada del personatge va ser, però, la de folklorista amb el seu interès per la cultura popular

⁷⁰ La tasca de Serra i Pagès com a mestre de folklore, tant a l'Escola d'Institutius com en altres institucions catalanes de principis del segle XX, pot resseguir-se a partir de les obres de Llopart/Ros (2012: 43), Prats/Llopart/Prat (1982: 49–52), Roma (2012: 153), Juan (2011: 55) i Villalba (2012; 2014: 92–101).

catalana. Serra i Pagès va ser mestre de tota una generació de folkloristes. Aquesta tasca docent la va desenvolupar, des de 1901, en diverses escoles i institucions catalanes. Amb la redacció de les primeres lliçons d'aquesta matèria que va preparar el 1901 —i que amb els anys aniria modificant—, va començar la seva tasca docent en el camp del folklore a l'Escola d'Institutius i Altres Carreres per a la Dona de Barcelona.

Des de molt prompte, ja abans del canvi de segle, el mestre i folklorista va mostrar un viu interès en l'educació de les noies catalanes. Per tant, aquest va ser un dels temes més recurrents i que més va ocupar Serra i Pagès. No és debades que publicàs nombrosos articles sobre el tema, com per exemple «Quatre paraules sobre l'instrucció de la dona» (1901). En aquest escrit, el folklorista, tot i que primer es felicita per l'augment de la matrícula a l'Escola d'Institutius i Altres Carreres per a la Dona, es pregunta, tot seguit, si és convenient dotar la dona d'una instrucció sòlida i qüestiona les dones que pretenien la igualtat (universitària, en aquest cas) entre homes i dones, ja que, per a ell, els rols entre uns i altres eren clars i diferenciats: l'home havia d'encarrilar les facultats per guanyar, en la millor forma possible, el pa de cada dia i la dona les havia de fer convergir (Serra i Pagès 1901).

Per tant, Serra i Pagès defensa allò que defensava aquell feminisme burgès, catalanista, catòlic i conservador tan arrelat a la societat civil catalana entre finals del segle XIX i els anys que enceten el XX: la dona havia de ser educada, sí, però no havia de perdre de vista la seva missió terrenal de ser bona mare i esposa. Siga com vulga, però, allò que no se li pot negar, a més de la faceta de sistematitzador de la ciència del folklore català, és el paper que va fer com a docent i, sobretot, com a formador de les dones —majoritàriament provinents de les classes, poc o molt, ben acomodades— i l'interès que hi va posar.

Ara bé, si posem en relació els fruits de la tasca docent de Serra i Pagès amb els materials que va publicar, s'observa que hi ha una certa descompensació, ja que aquests són més aviat escassos. Entre les publicacions del folklorista destaca el llibre d'homenatge que les seves alumnes van preparar-li i que li van lliurar al desembre del 1927. En aquest llibre, intítulat *Alguns escrits del professor Rosend Serra y Pagès. Coleccionats i publicats a honor del Mestre per les seves deixebles en ocasió del Cinquantenari del seu Professorat (1875–1925)* (Serra i Pagès 1926), les seves deixebles hi van reunir alguns dels seus escrits

més significatius en el camp del folklore, la geografia i la literatura, com a mostra d'agraïment per les seves ensenyances. És, en aquest mateix llibre, on trobem la referència més concreta del nombrós grup de dones que es van dedicar a l'estudi del folklore gràcies a la tasca docent de Serra i Pagès. En el capítol inicial del llibre s'hi troba una llista amb els noms de les 68 alumnes del folklorista a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona.

Com ha succeït en la majoria de disciplines científiques, el paper que han tingut les dones en la història del folklore català no ha estat encara prou estudiat, tot i que en els darrers anys s'hi han fet avenços importants. La relació de les dones amb el folklore va anar lligada, en bona part, a Rossend Serra i Pagès i a les classes de folklore que aquest els va impartir, però, sobretot, a l'interès per la matèria que el mestre va saber fer despertar en les seues alumnes. La trajectòria d'aquestes folkloristes la podem seguir tant en l'obra publicada en la premsa de l'època com en el material inèdit que encara resta per estudiar, els quals són bona prova de la feina feta per aquesta generació de folkloristes.

Algunes de les deixebles de Serra i Pagès que no van continuar en l'estudi del folklore van tenir trajectòries notables en diversos camps professionals o artístics. Eren dones il·lustrades i amb formació i coneixements culturals, que creaven, assistien o participaven en diverses associacions, institucions i centres educatius, tant públics com privats. En definitiva, totes elles, folkloristes o no, foren dones dinàmiques i inquietes que no es van resignar al paper domèstic, sinó que tingueren un paper actiu i algunes, també, polític.

Les folkloristes d'aquesta època van tenir com a característica comuna el fet que, a partir del seu casament, els seus treballs es van esponjar o, fins i tot, extingir, alhora que es va anar acabant la seva dedicació a la recollida de materials. Per emprendre activitats culturals o laborals, o per seguir els estudis (de fet, una àmplia majoria els abandonava), generalment necessitaven el permís del seu marit i, si publicaven algun treball, el signaven amb un «de» més el cognom d'ell. Malgrat els paràmetres conservadors, moltes, però, van ser dones dinàmiques i inquietes que no es van resignar al paper domèstic. Algunes de les deixebles van continuar actives amb trajectòries notables en diferents camps professionals i artístics. També van formar part de diverses institucions o entitats, o en van crear. Van participar

en associacions, van impartir conferències, van fer exposicions i van escriure en diversos mitjans de comunicació. Tenien, la majoria, opinions pròpies sobre la llengua, la política, la religió o el paper de les dones en la societat. Algunes, fins i tot, van arribar a militar en diversos partits polítics, tots de caire catalanista i de diferent ideologia. Un grup més reduït va continuar la tasca de recol·lectores i estudioses del folklore, aplegant molts materials que, en la majoria dels casos, han romàs inèdits, per la qual cosa tampoc no han estat visibilitzades en aquest camp ni s'han tingut en compte els seus treballs. Al mateix temps, però, seguint els dictats de l'època sobre la feminitat, elles mateixes es consideraven no escriptores o folkloristes, sinó dones que escrivien o estudiaven el folklore. Així, tot i la feina que van dur a terme, des dels inicis fins al final de la vida del seu professor, sempre van demanar-li consell, ja que pensaven que els seus treballs eren «poca cosa».

De les classes que va impartir Serra i Pagès a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, que van durar setze anys amb alguna intermitència, van sortir dones amb potencial i material més que suficient per posar en valor la seva tasca com a folkloristes. Part de la seva tasca va ser difosa entre les pàgines d'algunes publicacions periòdiques de principis del segle xx. Aquesta difusió, però, és mínima si tenim en compte els materials inèdits que es conserven al fons personal de Rossend Serra i Pagès.

Tant si s'analitzen les publicacions en premsa com els materials inèdits que es conserven en el fons personal del seu mestre, cal esmentar cinc folkloristes que van ser alumnes destacades de Serra i Pagès: Maria Baldó i Massanet, Maria Gràcia Bassa i Rocas, Adelaida Ferré i Gomis, Sara Llorens i Carreras i Joana Vidal i Tarragó.⁷¹ Totes elles hi van mantenir, a més de l'amistat personal, una relació epistolar freqüent (Palau 2014). Abans d'analitzar els perfils de cadascuna d'aquestes cinc dones, cal tenir en compte les característiques generals que el grup d'alumnes deixebles del mestre tenien en comú. Les alumnes de Serra i Pagès eren dones que pertanyien a classes benestants, filles de la burgesia econòmica i/o cultural, que havien rebut estudis continuats i superiors, i així ho exemplificava el seu pas per

71 Sobre aquestes folkloristes, vegeu Roma/Marín (1996), Juan (2011), Llopart/Ros (2012), Oriol (2015d), Palau (2012) i Villalba (2014).

l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona. Eren «senyorettes» d'educació refinada, les activitats de les quals, com també la seva correspondència, era tutelada pel *pater familias*. Fora de les classes, assistien a altres actes, com les conferències sobre folklore del Centre Excursionista, sempre acompanyades. Gaudien —exceptuant alguns casos que l'economia familiar no els ho permetia i havien de treballar— d'una vida plàcida i regalada, viatjant, estiuejant, aprenent idiomes, prenent banys o muntant a cavall. En el cas de les joves a qui els calia guanyar-se la vida, ho feien en professions considerades «femenines», com la pedagogia, les belles arts o el secretariat. Sempre, però, les tasques domèstiques i de cura familiar passaven per damunt de l'assistència a les classes o a d'altres activitats intel·lectuals. Eren «senyorettes» que recollien folklore per a «senyorettes» i s'escandalitzaven de segons quins materials els aportaven els seus informants, perquè els consideraven «pujats de to», «maliciosos», «xavacans» o «de mal gust» (Palau 2014). D'aquí, seguint els valors socials del moment de què havia de fer una dona com cal i com ho havia de fer, que el material recopilat per aquestes folkloristes fossin rondalles, llegendes, oracions, jocs, endevinalles, supersticions i cançons, obviant o refusant altres gèneres.

2.3.1.1 Maria Baldó i Massanet

Destacada pedagoga i mestra, tenim constància de l'activitat de Maria Baldó i Massanet (1884–1964) com a conferenciant, tant sobre temes pedagògics com sobre folklore, des del 1904 (Palau 2012: 22). Nascuda a Hellín (Castella la Manxa), s'establí a Barcelona, on estudià a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona. Com altres companyes folkloristes, Baldó era experta també en taquigrafia, cosa que li servia per recollir i transcriure els materials orals, i va donar classes d'aquesta matèria tant a l'Acadèmia de Taquigrafia com a l'Ateneu Enciclopèdic Popular. En aquesta darrera institució, presidida per Francesc Layret, Baldó, des de 1905, hi impartí diverses matèries, formà part de la junta directiva del centre i inicià la seva especialitat d'investigació, a partir de viatges i trobades internacionals, sobre els corrents pedagògics europeus més avançats. Ja des del 1904, com a alumna de Rossend Serra i Pagès, Maria Baldó començà a recollir materials folklòrics i ho feu també en les diverses destina-

cions en la seva carrera de mestra. Com la resta de coetànies seves, Baldó va recollir folklore segons els dictats del seu mestre i va publicar part dels materials en la premsa catalana del primer terç del segle xx, en títols com *Catalunya*, *Art Jove*, *Arxiu de Tradicions Populars*, *Catalana*, *Feminal* i *Una vegada*. Entre aquests materials destaquen la conferència «Jochs de la infantesa» i dues rondalles, publicades el 1903 i el 1904, respectivament, en la revista *Catalunya*;⁷² la conferència «Valor pedagògic del folk-lore», publicada en tres números d'*Art Jove*, el 1906;⁷³ l'article «Notes folk-loriques de Nadal», publicat a *Feminal* el 1907;⁷⁴ i una rondalla i un article sobre jocs infantils publicats, respectivament, el 1923 i el 1929 en les revistes *Catalana* i *Arxiu de Tradicions Populars*.⁷⁵

També hi ha constància de diverses conferències pronunciades per Maria Baldó, el 1906, a la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya, com «Música popular valenciana» i «La festa tradicional alcoiana de moros i cristians», i de la lectura de compilacions pròpies o de recerques sobre el folklore andalusí (Palau 2012: 22). Entre les seves publicacions destaca l'article «El folklore en la escuela», publicat el 1925 en *Revista de Pedagogia*.⁷⁶ Durant aquests anys, Maria Baldó, de manera continuada, dictà conferències i publicà els seus estudis sobre folklore, a més de col·laborar en diversos mitjans i revistes, com *La Veu de Catalunya*, *Companya*, *La Dona Catalana* i *Tramontane*.

Serra i Pagès tenia en gran valor Maria Baldó i els seus estudis. Així, en una carta del mestre folklorista a Caterina Albert (del 28 de novembre de 1907), aquest demanà a l'escriptora de l'Empordà que fes un article o una conferència sobre aquest tema. Rossend Serra i

72 «Jochs de la infantesa (Discurs prés taquigràficament)». *Catalunya*, núm. 13 (15 de juliol de 1903): 17–29; «En Grill». *Catalunya*, núm. 26 (febrer 1904): 53 [ATU 1641]; «La cabreta». *Catalunya*, núm. 26 (febrer 1904): 55–56 [ATU 2043].

73 «Valor Pedagògic del Folk-lore». *Art Jove*, núm. 7 (15 de març de 1906): 107–110; núm. 8 (31 de març de 1906): 123–135; núm. 9 (15 d'abril de 1906): 143–144.

74 «Notes folk-loriques de Nadal». *Feminal*, núm. 9 (29 de desembre de 1907): s.p.

75 «En grill (Rondalla)». *Catalana: Revista Setmanal*, núm. 154 (15 de novembre de 1923): 506–507 [ATU 1641]; «Jocs d'infants». *Arxiu de Tradicions Populars* [1929], vol. 1, núm. 2: 104–106.

76 «El folklore en la escuela». *Revista de Pedagogia*, núm. 43 (1925): 292–300.

Pagès li escrigué que el folklore havia de ser tractat com una disciplina científica: «Jo tracto el folklore en serio i procurant donar-li tot el caràcter científic que sé. Per això busco especialistes en cada matèria: la Srta. Maria Baldó que es una mestra molt intel·ligent i escriptora, ha desenrotllat el folklore pedagògic...».

Baldó, com a mestra i directora d'escola, integrà el folklore en els plans d'estudis i ho defensà en diverses conferències que van tenir repercussió en els moviments de renovació pedagògica de la segona dècada del segle xx i en d'altres mestres, com Joan Llongueras o Alexandre Galí, que van manifestar, en publicacions teòriques o en la pràctica docent, la inclusió d'aquesta disciplina i els materials folklòrics com a eines de formació i educació infantil. Membre, també, de la Secció de Folklore del Centre Excursionista, Maria Baldó, a partir de 1923, va dirigir el primer grup escolar femení de Barcelona, La Farigola, del Patronat Escolar Municipal, i va exercir la docència a l'Escola Normal de Barcelona. Durant els anys de la Segona República va formar part del Segon Consell en la ponència d'ensenyament primari i secundari del Consell de l'Escola Nova Unificada i va ser degana del Casal del Mestre. També s'encarregà, amb Herminio Almendros, de les «Missions Pedagògiques» de Catalunya i, el 1933, va assumir la secretaria del Comitè Executiu del Congrés d'Educació Social. Militant d'Esquerra Republicana, va organitzar la Diada Femenina i va signar el Manifest a les Dones de Catalunya (1934) i el Manifest Intel·lectual a Favor de la Llibertat i Contra el Feixisme i en Pro de la Creació del Front d'Acció per a la Defensa de la Cultura (1935). Presidenta del Lyceum Club de Barcelona (1936) i vicepresidenta del Comitè Executiu de la Unió de Dones de Catalunya, va ser també la secretària general de La Dona a la Rereguarda, secció del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (Palau 2012: 21). També va participar en la sessió inaugural de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya juntament amb Francesca Bonnemaïson (Massot 1993–2011, V: 238). Compromesa amb els ideals republicans, va morir a l'exili a Tolosa de Llenguadoc.

2.3.1.2 Maria Gràcia Bassa i Rocas

En la trajectòria de Maria Gràcia Bassa i Rocas (1883–1961) cal tenir en compte la gran influència que la seva mare, Irene Rocas Romaiguera (1861–1947), va exercir sobre ella (Palau 2012: 16). L'ambient de la família Bassa-Rocas era de cultura, de catalanisme, de catolicisme, d'excursionisme i també de folklore. A més, Irene Rocas va col·laborar amb l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya i amb l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i, com a folklorista, destaca, sobretot, el seu compendi de corrandes, caramelles, rondalles i parèmies de l'Empordà publicat el 2004. En el fons de la família, a l'Arxiu de Palafrugell, a més dels seus dietaris (1861–1947) i altres treballs i documentació, hi ha diversos materials folklòrics compilats per Irene Rocas, com les fitxes del catàleg de materials etnogràfics per a l'Arxiu d'Etnografia i Folklore (1916–1917), reculls de cançons de Llofriu, Fitor i Regencós (sense data), un recull d'adagis i dites populars (1943) i un altre d'oracions (1944–1946). Irene Rocas, amb relacions continuades amb la intel·lectualitat catalana de l'època, va destacar també com a lexicògrafa i va col·laborar amb Antoni M. Alcover en l'obra del diccionari, des de 1911, amb més de 15.000 aportacions relatives als parlars de l'Empordà. L'any 1999, Dolors Grau va editar *Memòries d'Irene Rocas (1861–1910): un testimoni excepcional des de l'Empordà, Olot i Barcelona* i, en la mateixa línia, Rosa Angelats i Pep Vila van ser els curadors, l'any 2004, de *Refranys i dites populars de Llofriu, recollides per Irene Rocas*.

La filla, Maria Gràcia Bassa, va obrir una escola a la casa familiar de Llofriu el 1906, el mateix any en què començà la seva trajectòria com a poeta, guanyant un dels premis dels Jocs Florals de la Diputació de Girona. La relació de Maria Gràcia Bassa amb el folklore com a ciència d'estudi, però, va començar en els cursos que impartia Serra i Pagès, bon amic de la mare, Irene Rocas, a l'Escola d'Institutrius. Molt prompte va vincular-se a la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya (1905) i, juntament amb Maria Baldó, Sara Llorens i Adelaida Ferré, s'encarregà de reestructurar-la. Al Centre Excursionista, Maria Gràcia Bassa va impartir diverses conferències sobre folklore. Va recollir moltes cançons de la seva vila nadiua. Josep Carner, en la correspondència mantinguda amb Serra i Pagès, l'anomenava la «intrèpida folklorista de Llofriu» (Armangué 2000: 314).

A part dels documents inèdits que es conserven a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, entre els anys 1905 i 1929, Bassa va publicar creences, cançons i rondalles en les revistes *Catalana*, *La Tramontane*, *Catalunya* i *El Puigmal*. A més de les seves tasques de mestra i folklorista, fou una poeta reconeguda i premiada. D'entre les seves obres, destaquen els reculls *Invocació* (1919), *Eucarística* (1919), *Esplais de llunyania* (1919) i *Branca florida* (1933). Publicà articles sobre cultura, catalanisme, feminisme i literatura de forma continuada en diversos diaris i revistes (*Feminal*, *La Nau*, *D'Ací i d'Allà*, *La Publicitat*, *La Dona Catalana*, *Ressorgiment*) tant de Catalunya com de l'Argentina, on s'establí el 1907 (Palau 2012: 16–18).

Ran del seu casament amb Joan Llorens, un «americà» de Pineda, va traslladar-se a Buenos Aires i va mantenir una relació familiar i d'amistat continuada amb la seva cunyada, Sara Llorens, i una intensa activitat epistolar amb Rossend Serra i Pagès, Caterina Albert i Francesc Macià. A l'arxiu familiar es conserven també unes notes que fan referència a l'estada d'incògnit, a casa seva a Buenos Aires, de Francesc Macià i Ventura Gassol, el 1928. A *Ressorgiment*, la revista més destacada de les publicades per catalans a l'Argentina, des de la seva fundació el 1916 fins al final de la seva vida, Bassa hi publicà textos, versos, articles, proses literàries i glosses feministes que signava amb el pseudònim d'«Alidé». Va deixar inèdit un recull sobre costums, personatges i paisatges de la Pampa, i un altre de traduccions de poetes argentins al català.

2.3.1.3 Adelaida Ferré i Gomis

Filla de la burgesia intel·lectual catalana, Adelaida Ferré i Gomis (1881–1955) va ser dona d'interessos diversos. Atrreta per les tendències que marcaven el començament del segle xx, va ser, com tants altres artistes i intel·lectuals de l'època, esperantista. Des de la primera classe de folklore que va rebre de Serra i Pagès, al setembre del 1904, l'interès d'Adelaida Ferré per aquesta ciència va anar en augment. Tant és així que, dos anys més tard, ja dominava prou la matèria per pronunciar diverses conferències sobre el tema. Es té constància que va impartir una conferència sobre rondallística cerdana a la seu del Centre Excursionista de Catalunya, l'any 1906, i d'una altra sobre l'element mitològic a les rondalles de Charles Perrault,

pronunciada el 5 de juny del 1909, i també l'11 i el 28 de febrer de 1910. Ferré va incorporar-se a la Junta del Centre Excursionista de Catalunya, per primera vegada, el 4 de juny del 1907. La vinculació de Ferré amb la Secció de Folklore del Centre com a membre de la Junta es va mantenir viva fins l'any 1910, quan en fou elegida secretària. L'any següent s'incorporà al món de la docència com a professora de brodats i puntes a l'Escola Municipal d'Oficis per a la Dona (Villalba 2014: 176–177).

Adelaida Ferré va ser la folklorista que va publicar més materials en la premsa catalana dels primers anys del segle passat, en revistes com *Art jove* (1905), *Arxiu de Tradicions Populars* (1928–1935), *Catalana* (1918, 1919, 1922, 1923 i 1924), *La Veu Comarcal* (1916), *Una vegada...* (1907), *Feminal* (1910), *Catalunya* (1905) i *Lectura Popular* (1920). De tot aquest material recollit en destaquen les oracions, els enigmes, les cançons i les rondalles. Geogràficament, la folklorista va recollir materials en, com a mínim, setze poblacions diferents de Catalunya (Villalba 2013: 99–125; 2014: 42). De l'estudi aprofundit de l'obra rondallística de Ferré se'n desprèn la qualitat del seu treball pel que fa al respecte a l'oralitat. Ferré, com a bona alumna de Serra i Pagès, va atendre'n les indicacions i va seguir-ne els preceptes. Per al folklorista, els textos folklòrics havien de tan propers a l'oralitat com fora possible, i així ho va indicar a les seves alumnes en el curs de folklore 1904–05, tal com consta en les seves anotacions:

Com s'ha de fer: un cop trobat un bon subjecte folklòric cal copiar textualment lo que diu amb els mateixos errors i conceptes equivocats en què incorpori, fixant bé l'atenció en certes paraules i giros que usi, que prou sovint els tradueixen perquè els que els copien ho entenguin; millor dit, perquè vegin que també saben parlar bé. Els termes genuïns de cada localitat en moltes ocasions deixen de dir-los a un foraster perquè no els trobin pagesos.

Justament anotar exactament paraules, conceptes i fins defectes de pronúncia (gotlla, cotre, auba, mija, paya, tomàquet per guatlla, quatre, alba, mitja, palla, tomàtech) és un dels principals objectius del folklorista, per reconstituir el llenguatge català en sa forma genuïna i en ses varietats dialectals i comarcals. A més s'ha de prendre el nom, edat, motiu, naturalesa i ocupació de qui ho conta, mirant, si és possible, saber de qui ho va aprendre, perquè molt sovint passa que s'aprenen coses de gent que no són pas del país o de la localitat. Cal tenir en compte, a més, la situació indicada per cada cosa (Villalba 2014: 210–211).

Seguir la manera de fer del mestre a Ferré li va ser del tot fàcil, ja que sabia estenografia. L'obra folklòrica de Ferré, doncs, destaca per ser propra a l'oralitat i reflectir, per aquest motiu, trets característics dels parlars d'indrets diversos del territori català. Aquest fet, sumat a l'anotació en cada document que va recollir de certes dades contextuals, dóna una vàlua a l'obra de la folklorista que ha de ser reconeguda.

Però encara més nombrosos que els materials publicats, que sumen una trentena, són els materials inèdits de Ferré que es conserven en el fons personal de Rossend Serra i Pagès i en el fons personal de Sara Llorens i Carreras i que, en total, sumen vora 1.000 documents. Entre aquests, es troben les 96 rondalles que ha editat, catalogat i estudiat Laura Villalba en la seva tesi doctoral (2014): «Adelaida Ferré i Gomis, folklorista. Edició, catalogació i estudi del seu corpus rondallístic».

2.3.1.4 Sara Llorens i Carreras

Sara Llorens i Carreras (1881–1954) va ser alumna de Rossend Serra i Pagès a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona. Llorens es va convertir molt prompte en la col·laboradora més estreta del mestre i en va ser la mà dreta, la marmessora i l'hereva del seu llegat folklòric, que va ordenar i classificar a la seva mort. Sara Llorens ha estat una de les figures més conegudes gràcies, sobretot, a la reedició d'*El cançoner de Pineda* (1992), publicat per primera vegada el 1931; als treballs *Àlbum Sara Llorens* i *Epistolari 1901-1954*, que va dur a terme Joan J. Pujadas (2004); a l'edició del *Rondallari de Pineda*, a cura de Josefina Roma (2006), i a la publicació del llibre *Llegendes secretes de Sara Llorens. Llegendes alacantines* de Joan Borja (2016). Tal com diu Borja, Sara Llorens havia estat la figura més reconeguda «per la seva trajectòria amb aurèola romàntica, ja que la tuberculosi va marcar la seva existència» (2013: 105). També per la projecció pública del seu marit, el dirigent de la Unió Socialista de Catalunya, Manuel Serra i Moret (1884–1963), alcalde de Pineda, diputat del Congrés de Diputats a Madrid, conseller de la Generalitat de Catalunya, ministre del govern espanyol i president del Parlament català a l'exili.

En el fons personal de Rossend Serra i Pagès es troba una part de l'obra folklòrica de Sara Llorens: un conjunt de trenta documents (costums, oracions, balls i materials folklòrics referents a la figura del comte Arnau), trenta-dos documents més que inclouen el text del llibre d'homenatge que les deixebles van fer al mestre, notícies aparegudes en diferents publicacions i informacions sobre l'inventari de l'obra folklòrica de Serra i Pagès.

Sara Llorens va publicar diversos materials folklòrics (rondalles, llegendes, jocs...) en revistes catalanes de principis del segle xx. En l'*Arxiu de Tradicions Populars* hi va publicar creences i tres llegendes,⁷⁷ i en la revista *Catalunya*, dues llegendes, una cançó i una rondalla.⁷⁸

Després de la seva mort, el seu marit va editar l'obra autobiogràfica *El llibre del cor* (1954) (Pujadas 2004). El 1938 Sara Llorens es va exiliar a la hisenda familiar d'Argentina i, posteriorment, el 1948, a Perpinyà.

2.3.1.5 Joana Vidal i Tarragó

Joana Vidal i Tarragó (1882–1957) va dedicar-se a l'estudi de la rondallística, en especial de la rondallística aràbiga. Alumna de les primeres promocions dels cursos de folklore que Serra i Pagès va impartir a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, Vidal va recollir materials folklòrics que van ser compilats i divulgats pel seu net, Joan Soler i Amigó en el llibre *Joana Vidal, folklorista* (2010). En el fons personal de Serra i Pagès s'hi conserven una cinquantena de documents, entre els quals trobem cançons, jocs, oracions, creences i pràctiques curatives. Entre els anys 1905 i 1935 va publicar materials d'interès folklòric en revistes de l'època (Villalba 2013). En *Art Jove* hi va publicar el text de la conferència «Las mil y una nits' y las rondallas catalanas»;⁷⁹

⁷⁷ «De la pesanta». *Arxiu de Tradicions Populars* [1929-1933] vol. 1, núm. 5: 315–316.

⁷⁸ «Llegenda de Santa Lena». *Catalunya*, núm. 22 (30 de novembre de 1903): 459–463 [ATU 706]; «Sant Aleix». *Catalunya*, núm. 35-36 (novembre-desembre 1904): 43–45; «¡Ay, quina mare tinc...!». *Catalunya*, núm. 26 (febrer 1904): 65–66; «L'ànima de la veyà. Rondalla popular». *Catalunya*, núm. 35 i 36 (novembre-desembre 1904): 9–10.

⁷⁹ *Art Jove*, núm. 1 (15 de desembre de 1905): 5–10.

en l'*Arxiu de Tradicions Populars*, dues oracions;⁸⁰ en *Catalunya*, quatre rondalles;⁸¹ en *Catalana*, un joc de paraules i tres rondalles;⁸² en *El Puigmal*, una llegenda,⁸³ i en *Una vegada*, dues rondalles.⁸⁴

Joana Vidal va ser membre de la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya. Va pronunciar diverses conferències, entre les quals cal destacar les tres dedicades a l'anàlisi comparativa entre rondalles orientals i catalanes: «*Les mil i una nits* i les rondalles catalanes», «Rondalles aràbigues» i «7 rondalles d'Ora» (Soler i Amigó 2010: 83–96).

2.4 Els projectes de l'arxivística folklòrica

L'estudi del folklore a Catalunya ha anat acompanyat des del començament, al segle XIX, de l'organització d'un gran arxiu, esperonats com estaven els folkloristes pel sentiment que el món i la cultura tradicional desapareixien, però també per reunir un corpus general de la cultura catalana en les seves varietats, com a contribució dels intel·lectuals per bastir un reconeixement de la pròpia identitat. Els projectes i els autors dels quals tractem tots ells van aglutinar els treballs de molts col·lectors de la cultura tradicional catalana, amb la redacció de qüestionaris que, a l'inici, eren molt generalistes, així com amb les respostes que van aplegar provinents de col·lectors afeccionats. Per això parlem d'Arabia i Solanas, que es va unir al projecte d'Anto-

nio Machado y Álvarez per tota la península. Altres projectes, com el de Tomàs Carreras i Artau, que ja es desenvolupa dins de la universitat, i els grans projectes bastits pel mecenes Rafael Patxot, van tenir un nivell homologable als grans projectes europeus. Hi hem afegit, també, el projecte d'arxiu molt original de Valeri Serra i Boldú, basat en l'arreplega de tota classe de materials, fossin descriptius o analítics, donats a conèixer per la seva publicació immediata. El projecte, però, en no tenir finançament, es va estroncar de seguida.

En tots els països on es va endegar l'estudi de la cultura tradicional, ja es digués Folklore, *Volkskunde*, Demologia o altres noms, es va veure la necessitat de bastir grans arxius per replegar i guardar tot el que encara es trobava del que se suposava, des de la ciutat, que era la cultura tradicional, i que es considerava que estava en vies de desaparició davant l'embat de la modernitat. De fet, aquesta necessitat de bastir arxius generals de cultura tradicional havia començat a França en instituir-se l'Acadèmia Celta,⁸⁵ l'any 1804, que pretenia recollir tota la cultura local, abans que quedés totalment destruïda a causa de la imposició de la cultura centralitzada i unificada per a tota França. Es volia donar a conèixer l'antiguitat celta, com a alternativa a l'antiguitat greco-romana. Per tant, es va elaborar un qüestionari de 51 punts que es va repartir per tot el territori i, al contrari de les recerques anteriors sobre supersticions de Jean Baptiste Thiers,⁸⁶ les creences es van estudiar objectivament. Més tard, el Folklore o saber del poble, des de la creació del terme per William J. Thoms l'any 1846, practicà la recollida no sols per a l'estudi, sinó també per a la seva salvaguarda i veneració, considerant-lo la cultura originària i pròpia de la identitat d'un país.

80 «En entrar a la cambra per a anar a dormir». *Arxiu de Tradicions Populars*, vol. 2, núm. 7 (1935): 60; «Bon Déu, verb diví». *Arxiu de Tradicions Populars*, núm. 1 (maig 1928): 61–62.

81 «El gegant i la marieta». *Catalunya*, núm. 39 (15 de febrer de 1905): 35–37 [ATU 311]; «L'enginy del pescador». *Catalunya*, núm. 39 (15 de febrer de 1905): 37; «L'hostaler lladre». *Catalunya*, núm. 41 (15 de març de 1905): 29–31; «El món ja fina». *Catalunya*, núm. 41 (15 de març de 1905): 32–35 [ATU 130].

82 «Procediments Mnemotènichs (de Ripoll)». *Catalana: Revista Setmanal*, núm. 3 (21 d'abril de 1918): 68; «Les dues roques (rondalla)». *Catalana: Revista Setmanal*, núm. 157 (31 de desembre de 1923): 573–574; «La merla». *Catalana: Revista Setmanal*, núm. 173 (31 d'agost de 1924): 270 [ATU 56B]; «Les nou veritats». *Catalana: Revista Setmanal*, núm. 198 (15 de setembre de 1925): 278 [ATU 2010].

83 «Las covas de Ribas (Nota folk-lòrica)». *El Puigmal*, núm. 25 (18 d'abril de 1908): 197.

84 «Rondalla la Blancaflor». *Una vegada...* núm. 5 (8 de juny de 1907): 58–64 [ATU 311]; «La dexa del pare (rondalla)». *Una vegada...* núm. 9 (6 de juliol de 1907): 106–107 [ATU 1650].

85 Fundada pels estudiosos Eloi Johanneau, Jacques Cambry i Michel-Ange-Bernard Mangourit.

86 El seu *Traité des superstitions*, publicat a partir de 1679, volia ser un inventari per facilitar-ne la desaparició.

2.4.1 L'«Interrogatori folk-lorich» de Ramon Arabia i Solanas

El 1878 es creà a Anglaterra la primera societat de folklore,⁸⁷ i Antonio Machado y Álvarez en va crear una a Espanya el 1881⁸⁸ per bastir un gran arxiu de recerques per tot Espanya, creant societats pròpies, en diverses regions. Catalunya també hi va col·laborar de la mà de Ramon Arabia i Solanas (1850–1902) dins de l'Associació d'Excursions Catalana, de la qual fou president i on havia creat una secció de Folk-Lore. A ell li devem el primer qüestionari per bastir un gran arxiu de coneixements del poble, que anomenava «Interrogatori folk-lorich», dirigit a les persones que visquessin amb el poble, la qual cosa ens fa pensar que consideraven el poble com un sector i classe social de la població, és a dir, els pagesos, pastors, ramaders i pescadors, però no els habitants de la ciutat, obrers o menestrals, ni tampoc les classes benestants. Hi havia, doncs, una delimitació geogràfica i econòmica del concepte de poble.

L'interrogatori de 1886 constava de quatre temes que, sota uns pocs encapçalaments, volien comprendre tota la cultura, sense seguir cap classificació prèvia. Eren: els noms de les partides del terme municipal, els costums populars, la literatura popular i els jocs de la infantesa. Aquest darrer punt ens mostra la gran importància que es donava als jocs infantils, ja que, des del primer moment, van formar part dels aplecs de folklore de Catalunya. Els col·laboradors que haguessin recollit cançons havien de presentar-les amb la corresponent transcripció musical. En el volum de la *Miscelánea Folk-lórica* (1887) es publicaren els resultats de les poques respostes que es van obtenir sobre Tuixent, Santa Coloma de Queralt, el Priorat i Tortosa. Aquest primer intent de gran arxiu no va obtenir gaire resposta. Encara que les primeres societats excursionistes incloïen la recerca de

87 La Folklore Society, amb seu a Londres, es va crear per estudiar la cultura tradicional pròpia, i comprenia música, dansa i drama tradicionals, la narrativa, les arts i els oficis tradicionals, així com els costums i les creences. Els seus primers impulsors van ser: William Thoms, George Laurence Gomme, Andrew Lang, Edwin S. Hartland, Alfred Nutt i William A. Clodd. Charlotte Sophie Burne en va ser la primera dona editora i, més tard, presidenta.

88 Antonio Machado y Álvarez va ser catedràtic de Folklore en la Institución Libre de Enseñanza de Madrid, i en les *Bases del folklore español*, de 1881, es proposava fer «una sociedad para la recopilación y estudio del saber y las tradiciones populares».

camp sobre els costums populars, no van constituir-se mai com un arxiu general. A Catalunya, l'estroncament dels arxius de folklore i etnografia sembla una característica molt repetida fins a finals del segle xx. Totes les iniciatives que es van produir van començar amb una gran ambició i embranzida, però es van estroncar per diverses raons, com la mort de l'iniciador del projecte, els avatars polítics i la Guerra Civil Espanyola (1936–1939). Per tant, es desfeien sense finalitzar-ne els objectius. I no és que hi manquessin col·laboradors, perquè sovint els veiem formant part del projecte d'arxiu següent, quan el primer havia cessat la seva activitat. D'aquesta manera, hi va haver col·laboradors de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya que, després de la Guerra, els trobem col·laborant a l'Instituto Español de Musicología, del Consejo Superior de Investigaciones Científicas. No passava el mateix a Euskadi, per exemple, perquè allí se centrava la recerca en el Seminari de Vitòria, sota la direcció de José Miguel de Barandiarán (1889–1991), i els mateixos seminaristes eren els col·laboradors que, retornant de vacances, feien les seves aportacions i oferien, així, materials provinents de tota la geografia d'Euskadi. Barandiarán va elaborar una sèrie de qüestionaris que van servir de model als que després es publicarien a Catalunya sota la direcció de Tomàs Carreres i Artau. El nexa d'unió entre l'un i l'altre projecte fou el catedràtic Telesforo de Aranzadi, amic i col·laborador d'ambdós equips.

2.4.2 L'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya

La recerca sobre la vida tradicional, al començament del segle xx, abraçava ja totes les especialitats del Dret, amb l'obra del notari Faus i Condomines que, paral·lelament amb l'Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques de Madrid, havia fet arribar als seus col·legues notaris un qüestionari per conèixer la vigència dels heretaments capitulars per tot Catalunya, amb els resultats del qual va bastir un estat de la qüestió molt acurat. També es va fer, des de l'Ateneu de Madrid, la gran enquesta de 1901 sobre rituals de naixement, casament i mort, per tot Espanya.⁸⁹ A Catalunya, la medicina comptava amb les topografies

89 Tomàs Carreres i Artau va instituir un petit ajut per als estudiants de doctorat, que a començament de segle xx només es podia cursar a Madrid, amb l'obligació de fer un

mèdiques de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, a Barcelona, que aplegava monografies sobre les poblacions on els metges exercien i que, a més de descriure el marc geogràfic i econòmic, també descrivien els costums. Aquests costums sovint sorprenien l'autor, sobretot si es tractava d'una població allunyada de la modernitat i es feia una acurada valoració de la salut dels seus habitants, de la higiene, de les malalties endèmiques i de les seves possibles causes. A més, també es proposaven solucions que afectaven tant els individus com el govern municipal. D'aquesta manera els metges rurals no perdien el contacte amb el món acadèmic.

L'ensenyament del Folklore es va fer des de dos àmbits diferents: (1) el de l'excursionisme, amb el Centre Excursionista de Catalunya al capdavant, i (2) l'acadèmic, amb l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona. En el primer àmbit, el Centre Excursionista de Catalunya s'havia constituït com una universitat paral·lela per ensenyar aquelles matèries noves que la universitat oficial no considerava, i aquells continguts i estudis sobre Catalunya i els territoris de parla catalana que la universitat oficial no incloïa. L'excursionisme es veia com una tasca científica i la seva pràctica es considerava un treball de camp per a les diferents disciplines. Per això, és en aquest àmbit que es comencen a treballar els qüestionaris de folklore, i ací és on va formar-se un dels directors de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (1915–1945), en Josep M. Batista i Roca.

L'altre àmbit que té a veure amb la novetat dels estudis, des d'un punt de vista diferent a l'universitari (molt encarrat en els seus programes), va ser l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, creada el 1870 en el si de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País (existent des del 1822). Allí Rossend Serra i Pagès hi impartí, per primera vegada, a partir de 1901 i de manera reglada, cursos de Folklore, així com de Geografia Comercial, que també va donar a l'Escola de Dependents del Comerç.

Mancava encara una entrada de la cultura popular a la universitat, i també una recerca general que l'acompanyés i que fornís les necessitats de coneixement i comparabilitat amb un arxiu general. Aquesta tasca l'emprengué el catedràtic d'Ètica, Tomàs Carreras i

buidat de les fitxes referents a Catalunya d'aquesta gran enquesta, que avui es conserva a l'Ateneu de Madrid. La part corresponent a Catalunya es troba a l'Institut Milà i Fontanals del CSIC, a Barcelona.

Artau (1879–1954), des de la càtedra d'Ètica, guanyada el 1912, a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona. Després s'hi incorporà el seu ajudant i deixeble, Josep M. Batista i Roca (1895–1978).

Tomàs Carreras i Artau va iniciar un seminari en el qual donava una gran importància al treball de camp i a l'observació de la realitat, i ho va fer des de la societat que tenia al voltant, la pròpia, amb la dedicació al que va anomenar «ètica hispana». Aquest va ser el primer arxiu de Tomàs Carreras i Artau que, de fet, responia a la seva manera de concebre la pràctica i la recerca universitària, com una tasca corporativa, per poder-se apropiat al coneixement dels problemes reals de la societat. Ací ja està definint la tasca de molts investigadors construint un arxiu no com una fita personal, sinó de molta gent i d'escola. Aquest arxiu, doncs, serviria per conèixer-se com a poble: els estats de la consciència col·lectiva, de les idees i sentiments, l'univers moral. Es proposava, també, furnir el poble dels ensenyaments que li mancaven per arribar a enfortir el seu caràcter, el que se'n diria antropologia prospectiva. D'ací van néixer treballs sobre creences, titllades de supersticioses, i també sobre l'esperit d'organització en cooperatives i en els moviments d'ajut mutu. En aquestes recerques va comptar sempre amb els treballs dels alumnes. El camp d'estudi era la societat catalana, amb tots els seus vessants. Les cartes als Reis Mags dels infants de Barcelona van ser motiu d'aplec i estudi per veure aquest univers moral en què es movia la transmissió de la cultura. L'horitzó de tota la península Ibèrica no es perdia, però, a la pràctica, hom es decantava per la recerca possible. No es va perdre tampoc la formació teòrica que provenia d'estudis d'altres pobles, fora de l'àmbit europeu, mal anomenats primitius, i per això, també, es van fer subscripcions en revistes especialitzades.

Aquest va ser el primer assaig de gran empresa per bastir un arxiu de costums populars, sempre centrat en el treball universitari, fruit d'una visió no ja del Romanticisme, sinó del noucentisme, on la recerca i la metodologia científica les havien de dur a terme especialistes professionals i universitaris, capaços d'anar amb peu d'igualtat als congressos i intervenir en publicacions internacionals. Estaven guiats per les teories socials del moment, com l'historicisme cultural, i també es conreaven les relacions amb altres especialitats, com la lingüística o l'antropologia física i la prehistòria.

La culminació de tot aquest projecte va esdevenir realitat quan a la personalitat de Tomàs Carreras i Artau s'hi ajuntà la del seu alumne i, després, ajudant, Josep M. Batista i Roca, que ja havia treballat en l'àmbit del folklore en pertànyer al Centre Excursionista de Catalunya. La Universitat de Barcelona reunia, doncs, aquests vesants d'estudi, juntament amb la relació amb especialistes d'altres disciplines, sovint dins de la universitat, com Pere Bosch i Gimpera (1891–1974) en el camp de l'arqueologia i la prehistòria, Telesforo de Aranzadi (1860–1945) en el de l'antropologia física i Mn. Antoni Griera (1887–1973), que havia emprès la confecció d'un atlas lingüístic de Catalunya.

Amb Josep M. Batista i Roca tota la tradició del folklore a Catalunya va prendre una nova embranzida universitària. En un primer moment, Tomàs Carreras tenia com a fita la comparació amb altres pobles hispans a través de la psicologia comparada, però, tal com reconeixia ell mateix, la col·laboració de Josep M. Batista i Roca el va decidir a crear l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya el 1915. És significatiu que en l'escut que s'adoptà hi hagués la inscripció: *Nosce te ipsum* (Coneix-te a tu mateix), fil conductor del folklore,⁹⁰ que tractava de conèixer la pròpia societat, tot donant eines intel·lectuals a les reivindicacions dels pobles. Josep M. Batista i Roca va descriure el moment de la creació de l'Arxiu com d'una gran simplicitat i intimitat, amb alumnes, exalumnes, ajudants i voluntaris, onze en total. En primer lloc, s'havia d'arxivar i catalogar tota la producció folklòrica dels països de parla catalana. Els col·laboradors procedien de molt diversos camps, com el músic Felip Pedrell (1841–1922), el folklorista i lingüista Antoni M. Alcover (1862–1932), el folklorista Rossend Serra i Pagès (1863–1929) i les seves deixebles. De fet, es va comptar amb la xarxa de col·laboradors ja establerta del *Diccionari català-valencià-balear* d'Antoni M. Alcover i Francesc de Borja Moll i de l'*Atlas*

⁹⁰ John Davis (1977), en estudiar l'inici de l'Antropologia en els països del Mediterrani, considerava que aquesta ciència havia servit per a la reivindicació de l'alliberament nacional dels pobles sotmesos a grans imperis, com l'otomà. Però, de fet, Davis confonia l'antropologia —que va començar com l'estudi de l'home en general, però que es dedicava en els seus començaments, sobretot, a l'estudi de l'altre— amb el folklore, o estudi del propi poble, això sí, dels seus sectors més tradicionals, com a eina dels intel·lectuals per mostrar que la identitat no era la que se'ls pretenia imposar des del poder, sinó una de ben diferent.

lingüístic de Catalunya d'Antoni Griera. Tampoc no es van deixar de banda els centres excursionistes que havien estat el nucli de molts estudis folklòrics. Un col·lectiu important fou el dels sacerdots, i fins i tot es va crear un centre de recerca en el seminari de Girona, com a exemple del de Vitòria, que havia impulsat l'antropòleg basc José Miguel de Barandiarán. Les àrees de recerca estaven estructurades en diversos cercles, Catalunya i Països Catalans, els pobles de la península Ibèrica, els pobles de la Mediterrània i, finalment, els de tot el món.

Sembla que hi va haver subvencions de la Mancomunitat de Catalunya i de la Diputació de Barcelona, la qual cosa els permeté fer cursos, conferències i col·laboracions, així com ser presents en altres grans projectes, com l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. I, a més, es va editar una revista, *Estudis i Materials* (1915–1917), que seria un bon mitjà de difusió dels treballs de l'Arxiu i esdevindria la primera revista científica d'Antropologia a l'Estat. Malauradament, només en van eixir dos números, per falta de mitjans.

En l'aspecte metodològic, l'Arxiu va emprar una eina que ja feia servir Barandiarán al País Basc: els qüestionaris especialitzats, on s'explicava als possibles col·laboradors i corresponsals el que es pretenia en cada un.⁹¹ Se'n van fer 22, amb una gran presència en la seva confecció de Tomàs Carreras i Artau, Josep M. Batista i Roca, i Telesforo de Aranzadi. Se'n van fer sobre la paremiologia, els fenòmens atmosfèrics, les comarques i les delimitacions territorials i culturals, les jornades de la vida, les qualitats mentals del poble català, així com sobre el menjar i el beure tradicionals, el dret consuetudinari, la pesca marítima, la cançó popular catalana, la religiositat popular, el mite i la llegenda, l'anatomia i la medicina popular, i el Museu Etnogràfic de Catalunya. El 1922 aparegué, a més, un *Manual per a recerques d'etnografia a Catalunya*, escrit per Josep M. Batista i Roca, que prenia com a model el *Handbook of Folklore* que Charlotte Burne havia publicat el 1914 a la Folklore Society de Londres, a més de la quarta edició del *Notes and Queries on Anthropology* (1912), de la British Association for the Advancement of Science, també de Londres. Aquest manual,

⁹¹ Les respostes dels qüestionaris van desaparèixer en gran part dels arxivadors, entre la Guerra Civil i la postguerra; les que han quedat es conserven a la Institució Milà i Fontanals del Centro Superior de Investigaciones Científicas a Barcelona.

de butxaca, era una síntesi dels qüestionaris, a més d'una guia per fer històries de vida, i una introducció a l'antropologia física de les poblacions, i tenia models de fitxes d'objectes, per a fotografies i per a la transcripció de danses, la qual cosa era una novetat, ja que, per exemple, fins aleshores la dansa no s'acostumava a transcriure a causa de les dificultats afegides a la transcripció musical, perdent-se, per tant, un gruix d'informació molt important.

Es coneixia tot el que s'estava fent en altres països, sobretot a Anglaterra, en antropologia, ja que Batista i Roca fou enviat a la Universitat d'Oxford per estudiar antropologia a fi de completar els ensenyaments que Carreras i Artau volia introduir a la Universitat de Barcelona. De fet, encara que ambdós es van emmirallar en el model britànic, també hi volien afegir els estudis lingüístics, com es feia als Estats Units, perquè, com hem vist, comptaven amb col·laboradors cabdals en aquest camp. Josep M. Batista i Roca va seguir, a Oxford, un curs (1919–1920) on va estudiar amb Alfred Haddon i Robert Marrett, i després recorregué els grans museus d'etnografia a Europa, cosa que serví per projectar un gran Museu d'Etnografia de la Mediterrània Occidental, que finalment no pogué portar a terme perquè es va haver d'exiliar al final de la Guerra Civil. D'aquesta manera, Josep M. Batista i Roca va ser el primer antropòleg català format en una universitat. A més, Batista i Roca va crear, ja d'estudiant, un arxiu general, personal, que comprenia tots els camps de l'etnografia i el folklore, i també de la literatura, que era la matèria que després impartí a Cambridge. Aquest arxiu mai no va ser complet geogràficament, perquè només hi constava allò que havia pogut recollir personalment o li havia estat tramès per algun col·laborador. Ací tenia la base per a les seves recerques personals i va ser el banc de proves per a l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya.

Un altre aspecte de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya va ser l'arxiu fotogràfic, que va aplegar 1.834 negatius, tot i que se'n van malmetre molts d'altres. Es van començar a fer fitxes amb els positius, encara que moltes de les fotografies restaren sense documentació. Es va emprar la tècnica de reportatge en seqüència per a les danses i festes en no disposar de càmeres de cinema. D'aquesta manera es donava compte de tot el moviment. Es van fotografiar molts aspectes de la vida: festes, aplecs i fires, construccions, eines i feines, el món mariner, religió, ritual, el transport i els tipus de persones

amb els seus abillaments. Després de la Guerra Civil, Batista i Roca es va haver d'exiliar a Anglaterra, on va ser professor a la Universitat de Cambridge, i Tomàs Carreras i Artau, en tornar de Valladolid, a la zona nacional, es va trobar amb la desaparició de gran part dels seus materials de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore que tenia a la Universitat de Barcelona.⁹² No obstant això, l'Arxiu va continuar de forma residual la seva activitat, tant a la Universitat de Barcelona com en la seva implicació en la creació del Museu Etnològic. El material que va quedar va passar del Departament de Filosofia de la Universitat de Barcelona al Centro de Etnología Peninsular, en la Institució Milà i Fontanals del Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Finalment, amb la tornada de l'exili de Claudi Esteva Fabregat, i en ser nomenat director del Centro de Etnología Peninsular, es va donar per acabada l'existència de l'Arxiu el 1968, encara que, a la pràctica, ja feia dècades que havia desaparegut.

La història, conservació, restauració i publicació dels materials de l'Arxiu han estat possibles gràcies a Lluís Calvo, que ha treballat amb una gran dedicació per restituir el que quedava de la gran empresa de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya.⁹³

2.4.3 Els grans projectes impulsats per Rafael Patxot

Sembla impossible que la sèrie més important de projectes de grans arxius dedicats a la cultura tradicional fos creació i manteniment d'una sola persona, Rafael Patxot i Jubert (1872–1964). Efectivament, home d'una gran fortuna que, a més, va ser marmessor d'altres fortunes familiars, va dedicar tots els seus esforços a bastir les bases científiques de recerca a Catalunya i, ensem, a facilitar l'accés a la

92 Segons testimoni del Dr. Lluís Pericot, catedràtic de Prehistòria de la Universitat de Barcelona, el Dr. Tomàs Carreras i Artau havia dit moltes vegades: «M'ho han pres tot, m'ho han pres tot!».

93 Lluís Calvo va publicar, amb el material que havia quedat, i que ell va catalogar, el *Catàleg de materials etnogràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya* el 1990, on consten els 22 qüestionaris i les respostes que havien quedat de l'Arxiu, així com altre material aportat fora dels qüestionaris. El segon catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore publicat per Lluís Calvo és el de *Materials gràfics*, de 1994. Les dues obres es van publicar en el si de la Institució Milà i Fontanals del Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

formació al jovent necessitat d'ajut econòmic, sobretot a les noies; més tard, també va ajudar els expatriats de la Guerra Civil. Ací ens fixarem només en la formació dels grans arxius de cultura tradicional, però el seu mecenatge abraça camps com l'astronomia, la climatologia, l'atles dels núvols, la música, la lingüística, i institucions com l'Institut d'Estudis Catalans. També és prou significatiu que qui ha aconseguit i aconduït el retorn dels arxius de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, en la seva major part exiliats com el seu creador, a Suïssa, a causa de la Guerra Civil, hagi estat una sola persona, Josep Massot i Muntaner, que va rebre a Montserrat tot aquest material el 1991, el va catalogar, estudiar i publicar, amb una total fidelitat a l'Obra, empresa que ha fet possible amb un treball gegantí i una gran saviesa.

Els projectes de cultura tradicional que va promoure Rafael Patxot van ser tres, i es van iniciar de manera gradual. Primer, va ser l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, el 1922, encomanat a l'Orfeó Català. Després, va sorgir l'Estudi de la Masia Catalana, encomanat al Centre Excursionista de Catalunya el 1923 i, finalment, el Llegendari Popular Català, el 1924, encomanat a Rossend Serra i Pagès, persona de llarga experiència en la docència i en l'estudi del folklore. Totes tres grans empreses van quedar estroncades el 1936, en esclatar la Guerra Civil Espanyola. El mateix Rafael Patxot va escriure als seus col·laboradors dient-los que l'Obra o l'Arxiu «se n'havien anat als llimbs» i que, per tant, quedaven lliures de dedicar-se a altres tasques.⁹⁴ Dels tres projectes, els que estan directament relacionats amb l'estudi de la literatura popular catalana són el primer i el tercer.

2.4.3.1 L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya

L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1922–1936) va ser encomanada per Rafel Patxot a l'Orfeó Català, una societat amb la qual Patxot ja havia tingut relacions en instituir premis de composició. Es finançava en el marc de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, de la qual ell era marmessor. Per iniciar-ne les tasques, Patxot va fer una reunió solemne el 6 de gener de 1922 per bastir la composició de l'or-

⁹⁴ Tal com es pot llegir en les cartes que es conserven a l'Arxiu de la Masia del Centre Excursionista de Catalunya.

ganigrama que dirigiria i portaria a terme la recerca, la catalogació i la publicació dels materials aplegats. Van ser-hi convidats tots els que, d'alguna manera, podien participar en el projecte: per fer tasques de recerca i organització, per aportar relacions i investigadors i per representar institucions o per col·laborar-hi personalment. El músic Felip Pedrell va ser proposat com a president honorari.

L'Obra del Cançoner Popular, de fet, se solapava amb altres projectes similars que no tenien una infraestructura ni una dotació econòmica comparables. Alguns, com per exemple Celestí Rosich, de Barcelona, i Sebastià Prat, de la cobla La Principal d'Amer, així com part de l'arxiu de Marià Aguiló donat pel seu fill Àngel, van cedir-li tot el seu material. Rossend Serra i Pagès es queixava als seus col·laboradors perquè tots els possibles informants preferirien que els paguessin per la seva informació, com feia l'Obra del Cançoner.⁹⁵ Serra i Pagès investigava comarques senceres, sense deixar buits, mentre que l'Obra del Cançoner establia itineraris significatius en cada comarca, a criteri dels coneixedors d'aquesta, i els acabaven d'arrodonir els que hi feien el treball de camp. En aquesta primera reunió, Serra i Pagès ja va expressar el seu punt de vista, però els directors de l'Orfeó ja en tenien decidit el mètode. No obstant això, l'equip d'investigadors imprimia la seva personalitat en els itineraris de recerca, i visitava sovint més pobles dels que li havien proposat.

En primer lloc, es nomenà un Consell Consultiu, format pels representants de les entitats més compromeses amb el projecte: l'Orfeó Català, la Fundació Rabell i Cibils, el Centre Excursionista de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans i l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Es va enviar una circular a institucions i investigadors perquè participessin en la recerca, posant a la seva disposició la possibilitat d'enregistrar fonogràficament els cantaires.

A les oficines de l'Obra del Cançoner hi van arribar reculls sencers, cedits per diverses institucions i investigadors. Es va recomanar als col·laboradors la recollida de les cançons senceres, feta amb

⁹⁵ En carta del 12 de gener de 1922, Tomàs Raguier, de Ripoll, li diu: «presenteixo que l'Orfeó no prestarà atenció a un cançoner d'una comarca... em sembla que tu mateix t'inhibeixes enterament del nostre cançoner, donant a entendre això, que no hi ha res a fer...» (correspondència de Serra i Pagès conservada al Fons Serra i Pagès de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

fidelitat a les fonts orals, i amb descripció de l'entorn. Una primera classificació distingia cançons rudimentàries, de ritme persistent, de melodia lliure, de colla, de captaires, de costums, de diada i de gresca. S'insistia en la necessitat de recollir material en terres de frontera, encara que la lletra fos en castellà, totalment o parcial, per esbrinar-ne totes les influències (Massot 2014: 138).

Una constant en les empreses de Rafael Patxot sobre cultura popular era aplegar, en primer lloc, les donacions dels grans arxius personals i institucionals existents. Hi havia molt interès per reunir dos dels grans corpus cançonístics més importants: el material que va servir per confeccionar el *Romancerillo* de Milà i Fontanals, i que Rossend Serra i Pagès ja havia intentat que li deixessin per treballar-lo, i el material immens de Marià Aguiló. El fill de Marià Aguiló, Àngel Aguiló, va formalitzar la donació del fons de materials inèdits del seu pare el 1923. L'arribada d'altres arxius va ser contínua des del primer moment. Un segon mitjà per aplegar material eren els concursos i premis per a aplecs de cançons, danses i tota mena de música tradicional. L'antecedent eren les Festes de la Música Catalana (1904–1922), que premiaven l'harmonització de cançons populars, les noves creacions i els reculls de cançons populars, com els del folklorista Valeri Serra i Boldú, que trobem premiats els anys 1905, 1906 i 1917 (Aviñoa 1999).

Els concursos van començar el 1922. Per al primer concurs es van rebre 30 reculls. Se'n feu un altre el 1924, en què es van rebre 24 reculls. I no se'n van fer més, ja que els concursos només aplegaven el que els concursants volien lliurar, però les recerques obtingudes no tenien la mateixa qualitat, ni eren homologables. En aquests reculls es van fer presents molts dels investigadors que després participarien en les missions de recerca. Les missions de recerca, el tercer mitjà emprat per aplegar cançons populars, van començar el mateix any 1922. Eren molt més sistemàtiques i estaven programades amb uns criteris estudiats i discutits d'antuvi. Rossend Serra i Pagès, malgrat que no havia pogut convèncer del seu mètode el Consell de l'Obra del Cançoner, hi va aportar el recull de cançons del Ripollès, que havia fet amb Salvador Vilarrasa i amb Tomàs Ragner, i amb la col·laboració dels organistes de Ripoll, per transcriure les melodies. No sabem si Rossend Serra i Pagès, que havia estudiat música de jove, va transcriure part de les cançons que aplegava.⁹⁶

⁹⁶ En la nota biogràfica que encapçala l'obra que li preparen les seves deixebles es diu: «En Ramon Jové i Ferrer va obrir un col·legi de 1a i 2a ensenyança i li oferí una classe.

L'entrada principal per aplegar materials per a l'Obra del Cançoner Popular van ser, doncs, les missions de recerca, i el mateix 1922 es va iniciar el treball de camp. En un primer moment les missions de recerca estaven formades per tres investigadors: un músic, per transcriure directament les melodies; un literat o persona experta en literatura oral per transcriure'n la lletra; i un folklorista que recollís l'entorn cultural de la cançó. Però finalment, l'equip el van formar dues persones, el músic i el literat. L'entorn cultural havia de ser recollit per ambdós. Tot i això, una sola persona podia fer les tres tasques.⁹⁷ Les missions solien ser de dos mesos de durada, a l'estiu, encara que se'n van fer en altres èpoques de l'any.

Les fitxes o cèdules, d'una mida de 46 cm per 33 cm, feien constar, a més de la lletra, la melodia, la font, el lloc, el col·lector i la data; es demanava el grup social, el cantaire i la seva procedència, l'autor —si se'n sabia el nom—, l'ocasió en què es cantava, qui la cantava i si s'acompanyava d'instruments. També es demanava si hi havia contaminació d'altres peces, bibliografia i observacions (Massot 2014: 138).

Un cop entregades les fitxes de les cançons i les memòries o el diari de camp, s'havien de revisar, homologar, catalogar i estudiar a la seu de l'Obra del Cançoner, on el mateix Rafael Patxot va instal·lar una taula per poder anar dirigint l'Obra i buscar solucions als problemes que anaven sorgint. La forma definitiva de les fitxes va decidir-se a l'agost de 1922 (Massot 2014: 142).

Les campanyes que es van fer van cobrir gran part de Catalunya, les Illes Balears i una petita part de València,⁹⁸ i estaven integrades per participants que, de vegades, formaven parella continuada.⁹⁹ La

Va acceptar la de Geografia, i al ser preguntat quant volia guanyar, va respondre que res, però que en canvi li ensenyessin música» (Serra i Pagès 1926: vii).

⁹⁷ Diversos investigadors van fer algunes campanyes de recerca sense company. Així, Palmira Jaquetti, després d'extingida l'Obra del Cançoner, per l'esclat de la Guerra Civil, encara va fer diverses campanyes sola (vegeu Massot 1993–2011, XXI).

⁹⁸ Massot (1993–2011, XXI: 15–20) en relaciona 66.

⁹⁹ Alguns dels participants que van fer més d'una missió conjuntament a Catalunya van ser: Joan Tomàs i Bartomeu Llongueres, Josep Barberà i Pere Bohigas, Palmira Jaquetti i Maria Carbó, Joan Tomàs i Antoni Bonell, Palmira Jaquetti i Enric d'Aoust, Joan Tomàs i Joan Amades, i Joan Tomàs i Esteve Albert. Per a la descripció del total de les missions que es van dur a terme i dels seus participants, vegeu Massot (1993–2011, XXI: 15–20).

documentació que calia lliurar incloïa les memòries, que s'havien de redactar minuciosament i que, a vegades, tenen un gran contingut antropològic.

L'Obra del Cançoner va patir diversos entrebancs, com la dictadura de Primo de Rivera i, sobretot, la Guerra Civil i la postguerra. Rafael Patxot i la seva família es van haver d'exiliar, primer a França i després a Suïssa, i ja no en van tornar, perquè, si bé s'havia perseguit Rafael Patxot al començament de la Guerra perquè era un ric propietari, i per aquesta raó se li van confiscar i destruir els seus béns, en canvi, amb l'entrada de les tropes de Franco, se'l va considerar desafecte al règim i, fins i tot, se li va imposar una multa molt important. Amb tot això, molts dels materials de l'Obra del Cançoner es van portar a Suïssa, i d'altres van quedar a Barcelona, però ja no hi va poder accedir ningú. A més, l'Orfeo Català, amb una falta considerable de visió, va posar un plet a Patxot, perquè volia seguir amb la recerca i, sobretot, quedar-se els materials. L'advocat de Rafael Patxot, Maspons i Anglasesell, fill del folklorista Maspons i Labrós, va aconseguir que el tribunal fallés a favor de Patxot, que era qui havia finançat tot el projecte.

Totes aquestes circumstàncies van fer que Rafael Patxot se sentís molt traït i que no volgués que l'Obra del Cançoner tornés a Barcelona mentre hi hagués un clima polític tan advers com va ser la dictadura franquista. Rafael Patxot va morir a Suïssa el 1964. De l'Obra del Cançoner només se n'havien publicat dos volums de *Materials* i el primer d'*Instruments sonadors* que, encara que va sortir el 1939, se li va posar data de 1936 per justificar que estava escrit en català.

Tots els investigadors de la cultura popular a Catalunya es van sentir orfes de l'Obra del Cançoner. Es va intentar una i altra vegada que aquesta tornés a Catalunya, però només la gestió delicada i respectuosa de Josep Massot, gran investigador en literatura oral, va aconseguir que els néts de Rafael Patxot donessin el fons de l'Obra del Cançoner al monestir de Montserrat el 1991. Josep Massot va emprendre, llavors, la labor gegantina de catalogar, classificar i publicar una part del material en 21 volums (Massot 1993–2011).

2.4.3.2 El Llegendari Popular Català

Rafael Patxot va encomanar el projecte del Llegendari Popular Català al folklorista Rossend Serra i Pagès, que havia excel·lit en l'estudi de mites i llegendes. Al mateix temps, el projecte va ser un reconeixement a la seva figura.

Com en els altres grans projectes impulsats per Rafael Patxot, es va començar per convocar concursos que permetessin aplegar treballs ja consolidats. El primer es va convocar el 1924. Aquest mateix any, Rossend Serra i Pagès, en el seu discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (15 de juny de 1924), que va titular «Les nostres llegendes», va fer una proclama sobre la necessitat del seu estudi i de la formació d'un gran arxiu. Serra i Pagès considerava la llegenda com una obra literària i com un complement necessari de la història, ja que manifestava la personalitat d'un poble.

Les conferències de Serra i Pagès, com la que va fer el 1925 al Centre Excursionista de Catalunya,¹⁰⁰ acostumaven a ser una crida a la recerca i, en aquest cas, a la participació en el concurs del Llegendari, que considerava l'ocasió i l'oportunitat d'aplegar tot el corpus de llegendes de Catalunya, en un moment en què hi havia el sentiment que es perdien irremissiblement.

Des del primer moment es van presentar treballs de tots els territoris de parla catalana, treballs locals i comarcals, i treballs sobre personatges històrics. Els premis del primer concurs, que foren onze, van ser atorgats el 1926, i entre els guardonats hi trobem Joan Amades (*Humils personatges llegendaris*), Valeri Serra i Boldú (*Llegendes de les terres lleidatanes*), Cèsar Martinell (*Tradicions i llegendes de la ciutat de Valls*), Antoni Rubió i Lluch (*El record dels catalans en la tradició popular històrica i literària de Grècia*) i Jordi Rubió i Balaguer (*La llegenda del bon comte de Barcelona*).

El segon concurs s'atorgà el 1928 i es va decidir de donar dotze premis, entre d'altres, a Joan Amades (*Aplec de llegendes* en tres volums, i *La llegenda i el proverbi*), a Andreu Ferrer i Ginart (*Llegendes de Balears*) i a Carme Doré (*Llegendes de l'Alguer*). Apel·les Mestres fou també guardonat pel treball *Sant Pere en les llegendes populars*.

100 «Noves: el català». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 361–362 (juny–juliol 1925): 229–231. Notícia de la conferència de Rossend Serra i Pagès sobre les llegendes, amb la finalitat de crear l'obra del Llegendari Popular a través de la participació d'estudiosos en un concurs previst per al març de 1926.

El tercer concurs, de 1930, que ja s'atorgà sense Rossend Serra i Pagès, que havia mort l'1 de febrer de 1929, va premiar tretze treballs, entre els quals tres de Joan Amades, un d'Apel·les Mestres, un de Sara Llorens sobre *Llegendes alacantines* i un altre de Francesc Martínez i Martínez titulat *Recull per al futur llegendari del Regne de València*.

Entre els premiats en els concursos del Llegendari hi destaca la contribució de capellans literats, com Mn. Camil Geis o Mn. Antoni Vila. Els treballs presentats en els tres concursos són d'una gran varietat, tant de temes i de localitzacions com metodològicament. En relació amb aquest darrer aspecte, per exemple, en el tercer concurs hi destaca un treball de Sixt Vila, en què l'autor fa constar el nom dels informants de les llegendes, mentre que el de Francesc Martínez i Martínez, premiat en el tercer concurs com a *I volum del llegendari valencià*, consta de 94 llegendes, entre les quals unes són aplegades d'informants mitjançant el treball de camp i d'altres són extretes de publicacions i llibres.

La mort sobtada de Rossend Serra i Pagès va truncar la continuïtat d'aquest gran arxiu del Llegendari, del qual s'han conservat els originals de les obres premiades; en canvi, dels originals no premiats, en ser tornats als autors, se n'ha perdut el rastre.

Amb tot, les trenta-sis recerques del Llegendari constitueixen el més gran aplec en el camp de la llegenda, truncat sí, però obert com una bona base per a noves recerques. Actualment, aquest fons es conserva al monestir de Montserrat juntament amb el fons de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya.

2.4.4 L'Arxiu de Tradicions Populars de Valeri Serra i Boldú

Valeri Serra i Boldú (1874–1931), de Castellserà, va ser deixeble de Jacint Verdaguer, pel que fa al folklore. D'estudiant, a Barcelona, el va anar a trobar i va convertir les seves converses en classes particulars. D'ell va aprendre la importància de la cultura tradicional per a la identitat d'un poble i també com recollir-la i estudiar-la. Li va retre homenatge escrivint la seva biografia el 1915. Serra i Boldú va unir el seu entusiasme per la comarca de l'Urgell amb la nostàlgia pel món tradicional que havia conegut en la infantesa. Amb Verdaguer va aprendre, a més, a donar a la pròpia religiositat una via d'estudi en la religió tradicional, que culminaria en el *Llibre popular del rosari*.

Folklore del Roser (1917), i el posterior *Llibre d'or del rosari a Catalunya* (1925). De les seves nombroses obres, podem destacar, per la planificació, ordenació i catalogació del material aplegat, el seu *Calendari folklòric d'Urgell* (1915). Va utilitzar qüestionaris que constituïen l'índex de les obres, tant en el *Calendari folklòric d'Urgell* com en el *Llibre d'or del rosari a Catalunya*. La seva experiència en treball de camp la combinava amb la seva dedicació com a periodista, que va emprar en el seu projecte d'arxiu.

Efectivament, després d'anys de recerca en el camp del folklore (en sentit ampli), sobretot de l'Urgell, el 1919 Valeri Serra es va traslladar a viure a Barcelona per impartir classes a l'Escola d'Agricultura i, llavors, va voler fer un aplec general de folklore, de tota Catalunya, un arxiu que s'aniria formant des de la publicació dels materials aplegats. Com a periodista va valorar fer simultànies la publicació i la recollida de materials per posar aquests materials a l'abast de tothom i, per això, va crear la revista *Arxiu de Tradicions Populars* (1928–1935). L'originalitat de la seva empresa rau a acceptar tots els interessats en la cultura popular, professionals, erudits o afeccionats.

Els articles de la revista van anar des de l'anàlisi fins a la dada nua i a la descripció, per estimular els possibles col·laboradors. No es va fer distinció entre investigadors i informants, com feien normalment els folkloristes, i tota informació tenia nom i cognoms. A més, es donava notícia de trobades, congressos i altres esdeveniments per posar en contacte grups i persones. Serra va començar l'*Arxiu de Tradicions Populars* el 1916, tot demanant ajut econòmic a la Mancomunitat de Catalunya, que va encomanar un informe a l'Institut d'Estudis Catalans. Però, malgrat l'aval positiu d'aquest informe, l'ajut no va fer-se realitat.

El 1919 Valeri Serra i Boldú es traslladà a Barcelona, on va anar perfilant el projecte de l'Arxiu i aplegant articles, però no va treure el primer número de l'*Arxiu de Tradicions Populars* fins al 1928. Mentrestant, el mecenatge de Rafel Patxot ja havia posat en marxa la recerca en els tres projectes de l'Obra del Cançoner, l'Estudi de la Masia i el Llegendari Popular Català. Serra i Boldú recomanava als seus col·laboradors que fessin recerca en altres camps per no solapar-se amb aquells, ja que l'amplitud del camp de la cultura popular feia possible que tothom hi tingués cabuda. Eren projectes amb metodologia i mires diferents i, econòmicament, Valeri Serra i Boldú no

tingué el suport de cap corporació, només l'interès personal dels seus col·laboradors i el del públic que llegiria i compraria les publicacions. Ell creia que amb això ja en tindria prou i, en el pròleg del primer número, deia que seria el temps qui diria si tenia raó. Malauradament, només van sortir set números de l'*Arxiu de Tradicions Populars*. L'Arxiu s'anava formant a través de la publicació de tots els materials, al contrari d'altres arxius que no publicaven els materials fins que els tenien analitzats, com va passar amb l'arxiu de Marià Aguiló o amb el de Rafel Patxot que, per diverses causes, no van poder veure la llum fins a passades moltes dècades. Dels set números que van arribar a eixir, només se n'esmenta la data d'edició del primer i del darrer, 1928 i 1935.

L'organització de cada número, a més d'un primer article teòric en alguns números, encomanat a un gran mestre, constava d'unes seccions de contingut molt ampli, intitolades amb la denominació erudita d'aleshores i un subtítol, entenedor per a tothom. Les seccions eren: Demofilologia, o Literatura Oral; Etologia, o Costums; i Pistologia, o Creences. Aquesta darrera secció fou presentada per mossèn Eugeni Flori per tal d'allunyar tota sospita d'heterodòxia davant de les autoritats religioses, que en aquells moments encara no veien prou clar que es poguessin investigar les creences amb finalitats científiques. A causa d'aquest ambient dins de part de la jerarquia eclesiàstica, Serra i Boldú, i també Eugeni Flori, es van veure obligats a justificar-se perquè no es manipulés ni amputés la informació recollida per ser fidels a la seva vàlua folklòrica, recolzada sobre la seva qualitat científica. Per aquesta raó, tant Serra i Boldú com Flori parlen de religiositat popular quan es refereixen a creences i pràctiques acceptades per l'Església, però les heterodoxes o d'estadis precristians les denominen Pistologia.

La revista també incloïa un noticiari, que tractava de llibres i goigs editats, actes, jornades i congressos, i que permetia la posada en contacte dels diferents col·laboradors i un aprenentatge permanent de tots els col·laboradors i lectors en general. Per últim, unes pàgines de gravats i fotografies, posades en la part central de la revista, tenien temes diferents dels del número.

Valeri Serra i Boldú tingué com a col·laboradors els millors especialistes del moment. El primer número de l'*Arxiu de Tradicions Populars* s'encetava amb un article teòric de Rossend Serra i Pagès

titulat «El domini del folklore» (1928), en el qual el folklorista exposava terminologia, definicions i classificacions dels gèneres del folklore fetes per investigadors i institucions d'altres països. També hi incloïa la classificació proposada per Cels Gomis l'any 1912¹⁰¹ i la que ell mateix havia elaborat i emprava en les seves classes.

Malauradament, l'*Arxiu de Tradicions Populars* no va passar del setè número, publicat el 1935. Per tant veiem una i altra vegada com totes les empreses de grans arxius generals van quedar paralitzades, bé per manca de fons, bé per la mort de l'impulsor; però, sobretot, per la Guerra Civil, que va estroncar la puixança i l'entusiasme dels col·lectors. Avui, el retrobament dels seus materials, parcialment o total, ens fa veure com s'ha volgut dotar Catalunya d'un gran arxiu de folklore i com, generació rere generació, ha hagut de començar el treball de bell nou.

2.5 L'obra de Joan Moreira i Ramos

Joan Moreira i Ramos va néixer a Lleida el 5 de juny de 1878 i va morir a Tortosa el 26 de gener de 1951. Músic, periodista, escriptor i folklorista, sempre es va sentir arrelat a la ciutat de Tortosa on hi va viure des de molt petit. Format al seminari, tot i que no va arribar a acabar la carrera sacerdotal, i home de conviccions religioses i conservadores, va ser una persona activa i va impulsar diverses iniciatives culturals, sobretot en l'àmbit musical, en les primeres dècades del segle XX; entre elles destaquen la fundació de l'Orfeó Tortosí el 1905 i l'Orfeó Montsià el 1922.

Albert Aragonés i Joan Francesc Vidal, especialistes en l'obra de Joan Moreira, han contribuït de forma notable a difondre la seva tasca. Són autors dels treballs «L'obra musical, folklòrica i literària de Joan Moreira» publicat a la revista *Recerca* el 2009 i «Joan Moreira Ramos: músic, escriptor i folklorista» publicat a la *Revista d'Etnologia de Catalunya* el 2014.¹⁰²

101 Publicada amb el títol «Folklore català» en l'*Arxiu d'Estudis del Centre Excursionista de Terrassa*, concretament en els números 6 (82–89), 12 (174–179), 13 (191–195) i 14 (206–210) (Samper 2013).

102 Aquest article, publicat a la *Revista d'Etnologia de Catalunya* núm. 39 (2014): 225–229, explica els resultats del treball d'investigació inèdit «Joan Moreira: músic, folk-

En el primer article, el més extens, els autors mostren de forma detallada la contribució que Joan Moreira va fer a l'estudi del folklore. Hi destaquen el llibre *Del folklore tortosí. Costums, ballets, pregaries, parèmies, jocs i cançons del camp i de la ciutat de Tortosa* (1934), que consideren una obra cabdal per al coneixement dels costums, del folklore i de la llengua de la ciutat de Tortosa de principi del segle xx. D'aquest llibre, Conxa Moreira, filla de l'autor, en va promoure una segona edició no facsímil, l'any 1979, i el Centre de Lectura Terres de l'Ebre de Tortosa en va publicar una edició facsímil en dos volums, l'any 1999, dins de la col·lecció «Biblioteca Ebreca».

Moreira va concebre el llibre com un inventari folklòric de la seva terra. En el «Preludi», el folklorista explica que va recollir els materials amb fidelitat a les fonts orals («directament de llavis de gent del nostre poble») i que els va tractar de forma rigorosa («contrastats en escrupolositat, i transcrits en lo major cuidado i fidelitat possibles»). Així mateix, fa notar que presenta els materials «enquadrats solsament en marcs senzills de petits aclariments circumstancials de lloc i persones». És a dir, en un marc que, de fet, reflecteix l'estil de la literatura costumista, però que té la virtut d'aportar molts detalls sobre l'ús i la funció dels materials folklòrics recollits.¹⁰³ Finalment, Moreira deixa «per als Mestres especialitzats la seua classificació científica i sistemàtica» (Moreira 1934: 7).

D'acord amb aquest plantejament, l'autor presenta el llibre estructurat en tres parts (que ell compara amb un tríptic): «Tortosa treballant», «Tortosa xalant» i «Tortosa pregant»:

Per a que hi haigues certa relació d'unitat, en la presentació d'estes notes folklòriques, les agrupo, formant un a modo de tríptic: col·locant-hi als fondos, dividits en requadros, de l'una porta, les que es refereixen al poble quan treballa, a l'altra porta, les que el pinten quan xala, i al cos principal, les que el retraten mentres prega (Moreira 1934: 10).

lorista i escriptor» realitzat per Albert Aragonés i Joan Francesc Vidal en el marc dels Programes de recerca sobre patrimoni etnològic de Catalunya (convocatòria de 2010), que va finalitzar el juliol de 2011. Els esmentats investigadors també són autors d'un altre treball inèdit del mateix nom realitzat en el marc de la XVIII Beca d'investigació «Pepita Martí de Duran» (convocatòria de 2011) i finalitzat el juliol de 2013 (Vidal/ Aragonés 2015: 19).

103 Sobre aquesta qüestió, Vidal i Aragonés (2015: 22) comenten: «en el seu cas la frontera entre la creació literària i el document folklòric a vegades és difusa».

Al final, el llibre conté un «Epíleg» de l'arxiver i cronista de Tortosa, Francisco Mestre i Noé (1866–1940), que aporta dades valuoses sobre la biografia de Moreira i sobre la seva contribució a l'estudi del folklore en el context dels treballs realitzats pels folkloristes de l'època. El caràcter del llibre és miscel·lani. L'autor dedica la seva atenció a la descripció de costums, creences, supersticions, festes, balls, etc. I, més concretament, en el terreny de la literatura popular, s'interessa per la toponímia i onomàstica populars, les parèmies, les endevinalles, les rondalles, les llegendes i les tradicions, entre d'altres.

Tal com apunten Aragonés i Vidal (2009: 72), «una de les prioritats de Moreira era recuperar, dignificar i impulsar una de les tradicions més característiques de les Terres de l'Ebre, la pràctica de la jota cantada improvisada i el folklore musical en general». Per això, el llibre inclou una bona mostra de cançons que es presenten de forma acurada i amb la notació musical corresponent. A més, d'acord amb la informació que aporten aquests autors, la recollida dels materials del llibre havia començat 30 anys abans de la seva publicació, quan Moreira va decidir presentar un recull de cançons populars a la II Festa de la Música Catalana de l'any 1905.¹⁰⁴ En aquesta edició, l'autor va rebre una menció honorífica en el premi que ofería l'Ateneu Barcelonès a la millor i més nodrida col·lecció de cançons populars catalanes. Anys més tard, en els Jocs Florals de Tortosa de 1908, Moreira va guanyar el premi Felip Pedrell «al millor recull de cansons y toques populars d'aquesta regió». El 1911, va participar com a encarregat de la comissió de folklore i ponent en el Primer Congrés Regional d'Ateneus i Associacions de Cultura que va tenir lloc al Centre de Lectura de Reus. Tot i això, en aquests anys, Moreira encara no es considerava un folklorista: «el Presidente Simó me invitó a que diera, cuando a mi me plazca, una conferencia sobre folklore, pobre de mi, que por haber recogido unas cuantas canciones me llaman folklorista, y creenme capaz de disertar sobre cosa tan difícil» (Aragonés/Vidal 2009: 72–73). I encara l'any 1920, tal com apunten Aragonés i Vidal, en els Jocs Florals de Tortosa, Moreira va aconseguir el segon accésit del

104 Vidal i Aragonés (2015: 23) esmenten el recull de cançons tortosines (que no ha estat localitzat) titulat «Guay Manel» amb el qual Moreira va rebre una menció honorífica en la Festa de la Música Catalana (4/06/1906) a la millor col·lecció de cançons populars catalanes.

premi de la Reial Confradia de la Mare de Déu de la Cinta amb una *Col·lecció de cançons populars, inèdites, a la Mare de Déu de la Cinta, escrites en tortosí, publicades en folletí* (1921).

Moreira va publicar articles i va pronunciar conferències sobre folklore, especialment sobre folklore musical. Dels treballs que han estat documentats per Aragonés i Vidal (2009), els que tenen una relació més directa amb la literatura popular són els següents: «Qui be fá be troba» publicat a *La Veu de la Comarca* (18/03/1905 i 1/04/1905); el novè article de la sèrie «Música y músicos» publicat a *El Restaurador* (26/09/1912), en el qual es descriu una actuació de jota improvisada cantada per Mariano Manta, acompanyat d'una rondalla;¹⁰⁵ la conferència «A mòdo de garramantxos musicals: Folklore tortosí. Mitjos per conservar-lo y aumentar-lo» sobre folklore musical local pronunciada al Centro Cultural de Remolins (12/04/1930); i les sis conferències emmarcades en la Semana de Acción Católica Pro Ecclesia et Patria celebrada a Tortosa, a l'església del Seminari, al carrer de Montcada: «A modo de Introito. Ideas generales sobre folklore. El pueblo creador del arte. El hecho del folklore tortosino» (10/06/1934), «Como exterioriza nuestro pueblo sus sentires. ¿El Ebro, clave de algunos enigmas? Nuestras jotas. Ejemplos» (11/06/1934), «Algo sobre astronomía popular. La canción popular en el campo. Ejemplos» (12/06/1934), «Cómo reza nuestro pueblo. "El rosari en música". Oraciones de ciego. Villancicos. Ejemplos» (13/06/1934), «La mujer, creadora del folklore. Canciones de cuna. Ejemplos» (14/06/1934), «De la canción popular a la polifonía. Influencia de la Iglesia en nuestro folklore. Medios para fomentar y conservar nuestro tesoro folklórico. La jota tortosina» (15/06/1934).

A més de *Del folklore tortosí*, Moreira va escriure dos llibres més d'interès folklòric que no s'han conservat. El primer és *Lo Llibre dels Jòcs i Endevinalles Tortosíns. Descripció i música de jòcs de nois i de grans, i un enfilall de endevinalles escullides entre molts centenars*. I el segon és *Pescadôs i Marinés Tortosíns*. Una mostra dels materials que contenen aquests reculls va ser publicada a *Del folklore tortosí*. Poc abans de la seva mort, Moreira va escriure un altre llibre, *Del*

bon humor tortosí o L'exaltació dels humils, que porta per subtítol *Apòdos. Desfilada de «Tipos» oblidats. Contalles. Gestes heròiques de fills humils del poble. Origen d'alguns mals noms i... moltes atres coses* (Aragonés/Vidal 2009: 71, 75). El llibre havia restat inèdit fins que va ser publicat l'any 2012 per Onada Edicions. Finalment, el 2015, Publicacions URV es va fer càrrec de la publicació d'un altre llibre de Moreira: *Quan lo pare no té pa. Recull de cançons i tocases populars de la ciutat de Tortosa, 1908* en una edició a cura de Joan Francesc Vidal i Albert Aragonés. El llibre conté un estudi introductor de l'autor i el recull de 43 cançons i tonades populars premiat en els Jocs Florals celebrats a Tortosa l'any 1908. El manuscrit de Moreira que ha donat lloc al llibre va ser localitzat l'any 2013 en el fons personal de l'autor gràcies als treballs d'inventari de l'obra de Joan Moreira duta a terme pels investigadors Vidal i Aragonés.

Moreira també va fer aportacions interessants com a compositor musical i com a escriptor. En algunes de les obres que va produir en aquests àmbits es veu sovint la influència del Moreira folklorista. Així, en el llibre *Del folklore tortosí* (1934) es troben les fonts de diverses obres de creació de Moreira, com han documentat Aragonés i Vidal (2009). En són un exemple, les composicions musicals «Salada Morena ¡ole!», que du per subtítol «Cançó popular», i «Lará-lará». Sobre aquesta darrera peça, cal assenyalar que Moreira en va modificar la lletra en funció del lloc on s'interpretava («Les xiques d'Amposta», al concert d'Amposta; «Les filles de Roquetes», a la partitura conservada de la Unió Coral Roquetense); finalment la va publicar amb el títol «Les filles de Tortosa» a *Del folklore tortosí*. Una altra peça, «Sant Josep va a buscar foc», és una harmonització per a cor de la nadala popular del mateix nom.

En els darrers anys, la figura de Moreira ha estat reivindicada i reconeguda a través d'estudis i jornades que han tingut per objectiu divulgar la seva obra. En són un exemple les jornades «Joan Moreira: més enllà del folklore» celebrades a Tortosa el desembre de 2009 al Taller de Cinta Dalmau. A més, gràcies a l'esforç de la família i de les institucions, s'ha pogut recuperar el seu arxiu personal. N'és un exemple l'epistolari, digitalitzat i ordenat per Josep M. Gasulla, que es conserva a l'Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre. Sobre aquest tema, Josep M. Gasulla va publicar «La correspondència entre Moreira i Felip Pedrell» a la revista *L'Estel* en el número corresponent

¹⁰⁵ La denominació «rondalla» fa referència al grup de músics que acompanya el cantador.

a la primera quinzena d'octubre de 2010. Finalment, l'any 2014, el fons privat de Moreira va ser cedit en comodat per la seva família al Campus Terres de l'Ebre de la URV per tal que pogués ser conegut i estudiat.

2.6 El folklore enciclopèdic: l'obra de Joan Amades i Gelats

Joan Amades (Barcelona 1890–1959)¹⁰⁶ va ser un folklorista de formació autodidacta que va dedicar pràcticament tota la seva vida a la recollida i a l'estudi del folklore. Aquesta característica, unida a la importància quantitativa de la seva obra, fa que Amades hagi estat el folklorista català més conegut, tant en l'àmbit nacional com internacional.¹⁰⁷

Fill d'una família modesta de classe obrera, Amades va accedir a una formació superior a través de les activitats que organitzava l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona, una entitat que tenia com un dels seus objectius la promoció i la formació de la classe obrera barcelonina. L'any 1905 Amades va començar a participar en les activitats d'aquesta entitat, on va estudiar llengües (francès, anglès, alemany i esperanto) i altres matèries. Així mateix, es va incorporar a la Secció d'Excursions de l'entitat, que tenia com a finalitat organitzar sortides per recollir mostres de la cultura tradicional catalana en diversos pobles de Catalunya.

La pràctica de l'excursionisme va contribuir de manera decisiva a despertar el seu interès pel folklore. Però aquest no va ser l'únic factor determinant. Tal com ha assenyalat Lluís Calvo (1990: 130–131), a partir de l'any 1915 diversos factors van influir en la dedicació d'Amades a l'estudi del folklore: la seva participació en les activitats excursionistes de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, com s'ha dit; el fet que estudiosos de la cançó popular, com Robert Gerhard i Higiní Anglès, recollis-

¹⁰⁶ Aquest apartat dedicat a la vida i l'obra de Joan Amades s'ha elaborat tenint en compte diversos treballs biogràfics anteriors, especialment el publicat per Lluís Calvo (1990), que és el més complet que s'ha dut a terme fins ara. Aquest treball es pot consultar en línia al web de l'Associació Cultural Joan Amades <<http://joanamades.cat/biografia-2/>> [data de consulta: setembre de 2017].

¹⁰⁷ Amades va ser una persona polifacètica que es va interessar per tots els àmbits de la cultura popular. Tanmateix, aquest apartat, d'acord amb el plantejament del llibre, es focalitza només en la seva aportació en el terreny de la literatura popular.

sin cançons interpretades per la seva mare, Teresa Gelats (Vilar 2015: 116),¹⁰⁸ i la col·laboració d'Amades en la resposta a alguns qüestionaris de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, entre 1915 i 1918.

Aquestes motivacions van comportar que, en aquests anys, Amades comencés a recollir materials folklòrics de diversa mena: cançons, rondalles, tradicions, costums, endevinalles... que li va proporcionar, majoritàriament, la seva mare. L'any 1918 va començar a publicar la sèrie «Cançons populars catalanes» en el butlletí *Excursions*, que impulsava la Secció d'Excursions de l'Ateneu Enciclopèdic Popular. Aquestes cançons eren harmonitzades per Joan Tomàs amb qui, anys després, Amades col·laboraria en diverses missions de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (Calvo 1990: 154).

Entre 1918 i 1926, Amades va entrar en contacte amb investigadors vinculats a l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, i amb dos importants folkloristes catalans: Aureli Capmany i Rossend Serra i Pagès. Aquestes relacions li van permetre adonar-se de la necessitat d'abordar l'estudi del folklore d'una manera científica i el van esportar a continuar l'arreglada de materials, que es va centrar, sobretot, en la dansa, la música, la cançó i el costumari. En relació amb la cançó popular, l'any 1921 el treball «Recull de cançons populars de la Comarca del Camp», d'Amades, va ser premiat en el IV Certamen del Centre de Lectura de Reus i va ser publicat amb el mateix nom pel Centre de Lectura de Reus l'any 1926. El 1922 Amades va participar en la darrera Festa de la Música Catalana, organitzada per l'Orfeó Català, en la qual es van premiar els quatre treballs que hi va presentar: «Aplec de cançons populars de la comarca del Vallès», «El cançoner de la gran», «Cançoner vilanoví» i «Recull de cançons populars catalanes» (Vilar 2015: 111 i 123).¹⁰⁹

Amades va ser conscient molt aviat de les seves limitacions teòriques i metodològiques, fruit del seu autodidactisme, i en va fer esment en algunes de les seves publicacions. Així per exemple, en l'article «Supervivències de danses primitives», publicat el 1926 en

¹⁰⁸ Gerhard i Anglès van anotar les cançons per a l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (Vilar 2015: 116).

¹⁰⁹ Entre els anys 1904 i 1922 es van celebrar, de forma discontinua, nou edicions de la Festa de la Música Catalana. Aquestes festes estaven inspirades en el model dels Jocs Florals (Vilar 2015: 110).

el *Butlletí de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria*, diu: «La meua pobra competència no arriba ni en molt a tant, i el tema de llarg i perllongat estudi, que no sóc jo qui el puga fer [...] el meu paper és sols el de recollidor i exposador, que altres persones més competents que jo ho estudiïn, si el tema s'ho val, i que donin la justa importància que tingui» (Calvo 1990: 144-145).

Per a Amades, la recollida de materials va ser sempre una prioritat.

Cal fer una arplega el més gran possible de materials que permetin la construcció de l'edifici immens de la nostra tradició. Si no ens sentim prou preparats o prou capacitats per a destriar i ordenar els materials recollits, no per això ens deturem en la nostra tasca, acumulem-los i que els trobin reunits els qui ens vinguin darrera més competents i ensenyats que nosaltres (Amades 1950-1969, vol. 3: 1260).

Entre 1926 i 1939 Amades va dur a terme una gran activitat folklòrica i es va consolidar com un dels folkloristes més reconeguts de Catalunya. Hi va influir el fet que el 1931 va contraure matrimoni amb Enriqueta Mallofré i, a partir d'aleshores, tant ella com, sobretot, la seva germana, Consol Mallofré, van ajudar-lo en els seus projectes.¹¹⁰ L'activitat que Amades va dur a terme en aquests anys va ser molt variada: va tenir càrrecs de responsabilitat en entitats dedicades a l'estudi del folklore,¹¹¹ va guanyar premis,¹¹² va participar en programes de ràdio¹¹³ i va publicar obres d'important magnitud, com els 42 volums de la «Biblioteca de Tradicions Populares» que es van editar entre 1933 i 1939. Tal com apunta Lluís Calvo (1990: 150), en l'opuscle informatiu de la col·lecció, publicat al mes de febrer de 1933, Amades descrivia el que per a ell constituïa la seva preferència en la recollida de materials: la literatura oral.

110 En aquests anys, es van accentuar els problemes de visió que Amades patia des de molt jove. Per això va ser molt important l'ajuda que va rebre de Consol Mallofré per a la correcció de proves d'impremta, la revisió de textos, etc.

111 Per exemple, el 1935 va ser nomenat president de la secció de folklore del Centre Excursionista de Catalunya (Calvo 1990: 188).

112 L'any 1931 va rebre un accésit al Premi Francesc Vives, de l'Institut d'Estudis Catalans, amb el treball «Estudis d'etnografia catalana» (Calvo 1990: 187).

113 El 1933 va començar les seves col·laboracions setmanals a Ràdio Associació de Catalunya (Calvo 1990: 188).

Abarcaran (els temes) els tres grans aspectes del folklore: *la llengua*, representada per proverbis, endevinalles, jocs de paraules, etc.; *els costums*, estudiats sota diferents aspectes, i *les creences* de diferents ordres.

Dedicarem major atenció al primer dels tres aspectes, o sia, la literatura oral, que sempre ha estat objecte de les nostres preferències. Dintre d'aquesta especialitat, el refraner serà el tema més afavorit, puix pensem publicar diferents volums dedicats als proverbis, ben ordenats, classificats i explicats, mentre ens serà possible.

D'una dimensió molt més modesta va ser la col·lecció «Narracions Populares», iniciada l'any 1937 i de la qual només es van arribar a publicar tres números: *Auca dels costums de Barcelona*, el 1937; i *La rondalla i el proverbi*, i *El rector de Vallfogona*, el 1938.

La dinàmica d'Amades durant aquests anys va comportar la seva professionalització com a folklorista. Així, es va convertir en un estudiós dedicat, exclusivament, a la recerca folklòrica i a la seva divulgació. Va prendre consciència del país com a entitat nacional, però el seu compromís amb Catalunya el va dur a terme a través del treball: «La meua política és la meua ploma. Jo no aniré a cap míting, però els meus llibres són el testimoni del meu compromís» (Calvo 1990: 147).

Amades va participar en grans projectes col·lectius. Com ja s'ha dit, havia col·laborat en la resposta a qüestionaris per a l'Arxiu d'Et-nografia i Folklore de Catalunya. Però, a partir dels anys vint, també va participar en l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i en el Llegendari Popular Català.

Pel que fa a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, Amades hi va col·laborar des dels inicis del projecte. La seva implicació i l'intens treball de camp que va dur a terme en aquests anys van representar una continuació dels seus interessos per la cançonística desvelats en anys anteriors. Es va presentar als concursos organitzats per l'Obra del Cançoner i hi va guanyar diversos premis amb treballs sobre música popular, balls, crits i tonades, etc.¹¹⁴

Tal com diu Lluís Calvo (1990: 155): «allò que des del 1921-1922 havia anat fent de manera espontània i sense un objectiu concret, a partir del 1927 començà a adquirir aparença de professionalitat». Així, entre 1927 i 1933 va participar en diverses missions de recerca amb el músic Joan Tomàs: de 1927 a 1929 en la recerca de música ins-

114 Es pot consultar la llista de treballs premiats inèdits en Vilar (2015: 123).

trumental en diversos indrets catalans;¹¹⁵ el 1928 a l'Alt Empordà;¹¹⁶ el 1929 a la Ribera del Segre, la Segarra, la Ribera de Sió i la Noguera;¹¹⁷ el 1930 a les comarques lleidatanes;¹¹⁸ el 1931 al Baix Llobregat;¹¹⁹ el 1932 a Valls i a Aiguafreda,¹²⁰ i a la frontera catalana d'Aragó, la Ribera del Segre, les Garrigues i la Baixa Segarra,¹²¹ i el 1933 a Graus.¹²² Finalment, el 1936 Amades va dur a terme una missió de recerca ell sol a Moià, de la qual només s'han conservat fotografies, tal com explica Massot (1993–2011, XXI: 20). En relació amb la magnitud del treball de camp fet durant aquests anys en col·laboració amb Joan Tomàs, Amades, en l'article «Música popular y música folklórica», publicat l'any 1961 en el número 16 de la revista *Anuario Musical*, s'hi va referir en els termes següents, tal com apunta Calvo (1990: 155–156):

recorrimos comarcas enteras comprendidas desde las altas y nevadas cumbres de los Pirineos hasta las tórridas playas castellonenses, y hemos consultado centenares de personas: pastores, campesinos, obreros, marineros, etc., que nos hicieron la gracia de hacernos partícipes del don de su saber humilde de valor eterno. Durante esta misión humanística, llamando casi de puerta en puerta, pidiendo una limosna de canción, anotamos más de diez mil melodías, entre las que figuran todas las especialidades de la música, desde la cantinela infantil incongruente en sus palabras y casi sin tonada, pero de imponderable valor etnográfico, hasta la pintura fonética y musical del canto de las aves, desde el pregón del vendedor callejero, hasta la danza instrumental extensa y compleja salida del rústico instrumento de un músico analfabeto de música.

Pel que fa al Llegendari Popular Català, Amades va participar en els tres concursos que es van convocar entre 1926 i 1929. En el primer concurs va presentar el treball *Humils personatges llegendaris*. En el segon va guanyar dos premis amb *Aplec de llegendes populars* i *La lle-*

115 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. II: 454–455, 457–458; vol. VIII: 85–171, 173–290).

116 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. II: 453–454, 457–458; vol. IX: 217–368).

117 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. II: 460–461; vol. XII: 11–194).

118 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. I: 328, fasc. II: 461–463; vol. XIII: 11–167).

119 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. II: 466–467; vol. XIV: 267–396).

120 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. I: 328, fasc. II: 467–468; vol. XV: 11–34).

121 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. II: 469; vol. XV: 137–269).

122 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. II: 471; vol. XVI: 177–193).

genda i el proverbi. I en el tercer va guanyar tres premis amb *Recull de llegendes catalanes*, *Proverbis llegendaris* i *De la Bíblia popular* (Calvo 1990: 187).

L'any 1935 es va inaugurar el Museu Arqueològic de Barcelona i el seu director, Pere Bosch i Gimpera, va contractar Amades com a conservador de la secció etnogràfica. A finals del mes de maig de 1940, Amades es va incorporar, com a responsable de la secció de gravats i imatgeria, al Museo de Industrias y Artes Populares del Pueblo Español de Barcelona, que dirigia Agustí Duran i Sanpere (Molas 2015: 59–62).¹²³

A partir de 1940, en el període de postguerra, Amades va establir contactes amb alguns dels folkloristes més importants del moment i, així mateix, va publicar les obres quantitativament més rellevants. D'aquesta manera, per exemple, la seva posició en el Museo de Industrias y Artes Populares li va facilitar establir correspondència amb l'antropòleg Julio Caro Baroja (1914–1995), almenys des de 1946. A través de Caro Baroja va entrar en contacte amb l'etnògraf i folklorista francès Arnold van Gennep (1873–1957) i, posteriorment, per mitjà d'aquest, amb el folklorista francès Paul Delarue (1889–1956) i amb l'alemany Walter Anderson (1885–1962). Amades també va mantenir correspondència amb l'hispanista, i professor de la Universitat de Stanford, Aurelio M. Espinosa (1880–1958) (Oriol 2014b). Aquests contactes, entre molts d'altres, van estar relacionats amb la difusió que Amades va fer de la seva obra i amb la bona acollida que aquesta va tenir entre els etnògrafs i folkloristes del moment. Aquesta obertura d'Amades cap a la internacionalització es va intensificar a finals dels anys quaranta i durant la dècada dels anys cinquanta.

Els anys 1948 i 1949, va publicar els dos volums de *Les cent millors rondalles populars*. Entre 1950 i 1956, els cinc del *Costumari català* i, entre 1950 i 1969, els tres del *Folklore de Catalunya*, el primer dedicat a la *Rondallística* (rondalles, tradicions i llegendes), el segon al *Cançoner* (tot i que el volum està dedicat també al *Refranyer* i l'*Enig-*

123 Almenys, des de 1944, la seva cunyada, Consol Mallofré, hi va col·laborar de forma remunerada. Amb la mort, el 1956, de Ramon Violant i Simorra, conservador de la secció etnogràfica, i la jubilació, el 1957, del director, Agustí Duran i Sanpere, Amades va assumir completament les responsabilitats museístiques com a conservador del Museu fins a la seva mort, el 1959 (Molas 2015: 66–68).

mística) i, el tercer, a *Costums i creences*.¹²⁴ En aquests anys, per tant, Amades va dur a terme les compilacions més extenses, les que tenen un caràcter més enciclopèdic.

L'aparició del volum *Folklore de Catalunya: I Rondallística*, el 1950, va tenir una bona acollida internacional, sobretot per la gran quantitat de relats que contenia, un total de 2.215, format per 662 rondalles, 727 tradicions i 826 llegendes. El folklorista alemany Walter Anderson va catalogar aquests relats d'acord amb les directrius de l'índex internacional *Types of the Folktale* (Aarne/Thompson 1928) i en va publicar la catalogació, amb el títol «Eine katalanische Märchen-sammlung», en la revista *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* (Anderson 1954). Posteriorment, el folklorista nord-americà Stith Thompson (1885–1976) va tenir en compte aquesta catalogació i la va incloure, amb alguns canvis que va fer el mateix Anderson, en la segona revisió de l'índex internacional (Aarne/Thompson 1961), tal com ha fet notar Carme Oriol (1990; 2015c).

En la dècada dels anys cinquanta, Amades va iniciar el projecte de catalogació de les rondalles recollides en totes les terres de parla catalana seguint el sistema tipològic internacional d'Aarne i Thompson. Per dur-lo a terme, va emprendre una intensa tasca de localització de les rondalles que havien estat aplegades fins al moment. En aquesta tasca va rebre l'ajut d'escriptors, intel·lectuals i folkloristes que havien publicat reculls de rondalles, que n'havien estat editors o que podien oferir-li informació sobre l'existència de rondalles inèdites. Entre aquests noms destaquen, per exemple, Francesc de Borja Moll, Andreu Ferrer i Ginard i Joan Castelló Guasch, per a les rondalles mallorquines, menorquines i eivissenques; Enric Valor per a les valencianes; Rafael Catardi per a les alguereses; i Manuel Serra i Moret per a les catalanes aplegades a Pineda de Mar per la seva esposa Sara Llorens.

En la tasca de catalogació de les rondalles, Amades va rebre l'ajut del folklorista Walter Anderson, que era un bon coneixedor del mètode historicogeogràfic d'estudi de les rondalles, així com del sistema de catalogació d'Aarne i Thompson. La correspondència que van mantenir Amades i Anderson dona abundant informació sobre la col·

laboració que es va establir entre els dos folkloristes.¹²⁵ Carme Oriol (2014a; 2014b; 2015c) ha estudiat aquesta correspondència, formada per 31 cartes escrites per Anderson en francès i enviades a Amades entre el 18 de gener de 1953 i el 5 de desembre de 1958, i ha mostrat com es va concretar la col·laboració entre els dos folkloristes: d'una banda, Amades va proporcionar a Anderson versions de rondalles catalanes per als seus treballs comparatius, tal com requeria l'aplicació del mètode historicogeogràfic i, d'altra banda, Anderson va catalogar les rondalles que Amades li va anar enviant. Malauradament, la mort d'Amades el 1959 i la d'Anderson, tres anys després, van deixar inacabat el projecte.

Amades va escriure articles en moltes revistes científiques, com són: *Anales del Centro de Cultura Valenciana* (València), *Anuario Musical* (Barcelona), *Fabula* (Göttingen), *Folklore* (Londres), *Folklore* (Nàpols), *Folklore Americano* (Lima), *Folklore de Américas* (Miami), *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* (Madrid), *Revue de Traditions Populaires* (París) i *Tramontane* (Perpinyà), entre d'altres.

El 1957 va publicar, en francès, el llibre *Contes catalans* dins de la col·lecció «Contes des Cinq Continents», dirigida per Paul Delarue. El llibre va ser un encàrrec del folklorista francès, i en l'edició s'hi van implicar molt activament, a més d'Amades, el mateix Delarue i també Walter Anderson. Amades es va encarregar de la selecció dels textos, de la informació relativa als informants i d'elaborar la introducció i la bibliografia; Delarue va supervisar tot el procés d'edició; i Anderson va fer els comentaris científics de cadascuna de les vint-i-cinc rondalles del llibre i en va donar la catalogació tipològica. Els detalls d'aquest projecte, estudiat per Carme Oriol (2014b; 2015b), es poden resseguir a través de les dinou cartes que Delarue va enviar a Amades entre el 18 d'abril de 1952 i el 27 de febrer de 1956.¹²⁶

Durant la dècada dels anys cinquanta, Amades va formar part de diverses associacions nacionals i internacionals dedicades a l'estudi del folklore, com són l'Asociación Española de Etnología y Folklore, l'Institut de Estudios Ibéricos de Etnología Valenciana, el Club

124 Els volums es van publicar, respectivament, els anys 1950, 1951 i 1969. El darrer volum es va publicar, per tant, quan Amades ja havia mort.

125 Aquesta correspondència es conserva en el fons Amades del Centre de Documentació de Cultura Popular de la Generalitat de Catalunya.

126 Aquestes cartes formen part de la correspondència que es conserva en el fons Amades del Centre de Documentació de Cultura Popular de la Generalitat de Catalunya.

Internacional de Folklore (Natal, Brasil), la Sociedad Folklórica de México i el Centro Internacionales Studi Musiche Popolari Mediteranee. Amades també va participar en congressos, com el I Congreso Internacional de Folklore (Palma), el Congresso Internazionale di Musica Mediterranea (Palerm), l'International Congress of Folklore (São Paulo, Brasil), el Congresso de Etnografia e Folklore (Braga, Portugal), el Congresso Nazionale della Tradizione Popolari (Sardenya) i el Coloquio Internacional de Etnografia Leite de Vasconcellos (Porto, Portugal), entre d'altres. En aquesta mateixa dècada, el folklorista va rebre diversos premis, com el Premi Sant Jordi de la Diputació de Barcelona, que va guanyar el 1954 i el 1956, i el segon premi del Concorso Internazionale Folklorístico, intitulat «Giuseppe Pitre», l'any 1958 (Calvo 1990: 188–189).

El 1990, amb motiu del centenari del naixement d'Amades, es van organitzar exposicions i conferències, i es van dur a terme diverses accions per promoure el coneixement i la salvaguarda de la seva obra. Una d'aquestes accions va ser l'adquisició (iniciada el 1989) del fons bibliogràfic i documental del folklorista, que va fer el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (*El món de Joan Amades* 1990: 11, 21). Per tal de donar a conèixer aquest fons, el Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Tradicional i Popular de la Generalitat de Catalunya¹²⁷ va organitzar l'exposició d'homenatge «El món de Joan Amades», que va anar acompanyada d'un llibre catàleg de l'exposició. Aquest llibre, titulat també *El món de Joan Amades* (1990), constitueix una de les aportacions més completes al coneixement de la figura i l'obra del folklorista que s'han fet fins ara. El llibre conté un recull gràfic de l'Arxiu Joan Amades, uns escrits d'homenatge d'intel·lectuals de reconegut prestigi i el catàleg de l'exposició. Però, a més, inclou estudis de referència com el treball «Els estudis etnològics a Catalunya», de Llorenç Prats; una taula cronològica dels fets més destacats en el camp de l'etnologia i el folklore de 1799 a 1990, elaborada per Joan Bestard, Jerónimo Bouza i Ramona Violant; una extensa biografia de Joan Amades, a càrrec de Lluís Calvo; i un catàleg bibliogràfic fet per Llorenç Prats, Albert Larroya, Jesús Polo i Cinta Puyal. Aquest exhaustiu catàleg conté la descripció de l'obra

127 Actualment, el seu nom és Centre de Documentació de Cultura Popular de la Generalitat de Catalunya.

d'Amades, formada per 162 llibres, 103 articles, 39 col·laboracions periòdiques en la premsa i en la ràdio i 104 treballs inèdits.

L'any 1995, gràcies a l'impuls que va donar Consol Mallofré, cunyada d'Amades i estreta col·laboradora seva, es va crear l'Associació Cultural Joan Amades, que té com a objectius fer conèixer la figura del folklorista i difondre'n l'obra. De la importància que va tenir Consol Mallofré, tant en la finalització dels projectes en curs com en la conservació del seu llegat, Josefina Roma (2015b: 34) en parla en els termes següents:

En tota aquesta trajectòria, sempre ascendent, no hem d'oblidar la importància de la col·laboració de la seva cunyada, Consol Mallofré, que treballà amb dedicació exclusiva per a ajudar Joan Amades. No sols li féu de secretària, sinó que arribà a ser imprescindible, donades les seves dificultats de visió, que empitjoraven amb l'edat i amb l'hemiplegia i ceguesa final. Però el seu paper anà molt més enllà, ja que s'identificà tant amb l'obra de Joan Amades que pogué, fins i tot, continuar-la després de la seva mort. Les darreres grans publicacions, les correccions de les reedicions, la publicació d'obres que havien quedat inconcluses o no dibuixades del tot, o de materials esparsos, permeten veure la gran vàlua d'aquesta dona que sempre recolzà Joan Amades [...]. Consol Mallofré no descansà fins a publicar tot el que fos susceptible de ser-ho, i d'assegurar-se un futur estable per a l'arxiu dels materials de Joan Amades.

L'Associació Cultural Joan Amades té un web (<<http://joanamades.cat/>>), organitza conferències, convoca el Premi de Cultura Popular i Tradicional Joan Amades, promou edicions de materials inèdits i reedicions de llibres del folklorista, etc. Així, per exemple, entre els anys 2000 i 2009, l'Associació, conjuntament amb Edicions El Mèdol, va reeditar els llibres de la col·lecció «Biblioteca de Tradicions Popolars» en edició facsímil.

L'any 2015 es va commemorar el 125è aniversari del naixement de Joan Amades amb la realització d'activitats i la celebració d'actes d'homenatge que van organitzar diverses institucions i associacions. Així, per exemple, la revista *Canemàs* va incloure, en el seu número 11, un monogràfic format per una desena de treballs d'especialistes que analitzaven diverses facetes de la figura i l'obra del folklorista.

Amades ha gaudit d'un reconeixement internacional, tant dels folkloristes coetanis com dels estudiosos més contemporanis. Així, amb motiu de la seva mort el 17 de gener de 1959, el folklorista Walter

Anderson li va dedicar un article necrològic ple d'afecte i d'admiració en el número 3 de la revista *Fabula*, publicat l'any 1960. D'altra banda, la consideració d'Amades com un dels folkloristes més rellevants del seu temps també s'observa en el fet que importants enciclopèdies, dedicades al folklore i a la rondallística, incloguin articles biogràfics dedicats a la seva persona i a la seva aportació com a folklorista. Així, per exemple, es pot trobar l'entrada dedicada a Amades en dues obres de referència internacional: *Enzyklopädie des Märchens* (1999, vol. 1) i *The Greenwood Encyclopedia of World Folktales and Fairy Tales* (2008, vol. 1).

L'obra d'Amades ha estat, i ho continua sent, un referent en l'àmbit català. És una obra extensa i enciclopèdica a la qual es recorre sovint per a la recerca i també per trobar informació que doti de contingut activitats d'estudi i de promoció del folklore. Tanmateix, moltes vegades, la gran quantitat de dades que aporta Amades ha anat en detriment del rigor necessari, i aquesta és una característica que cal tenir en compte quan s'utilitza la seva obra com a font per a noves recerques. Per exemple, en el cas de les rondalles, Amades va reelaborar versions que, anteriorment, havien recollit altres folkloristes sense indicar-ho adequadament.¹²⁸ I en les cançons de Nadal passa una cosa semblant. En aquest cas, Amades va utilitzar de forma molt majoritària el *Cançoner popular de Nadal*, publicat per Joan Llongueres l'any 1931 per a l'elaboració de moltes de les seves versions.¹²⁹ Aquest doble vessant que ofereix l'obra del folklorista, molt rica des del punt de vista quantitatiu, però amb diverses mancances des del punt de vista qualitatiu, queda justament representat, per exemple, en les paraules següents de Josep Romeu i Figueras (1990: 332):

128 Vegeu, per exemple, la tesi de llicenciatura de Carme Oriol, «Aproximació a la rondallística de Joan Amades: catalogació i fonts», llegida l'any 1984, i els treballs de la mateixa autora: «Les fonts de documentació de Joan Amades com a rondallista», publicat en el número 104 de la revista *Perspectiva Escolar*, l'any 1986, i «Les rondalles de Joan Amades i la seva relació amb fonts impreses anteriors», aparegut en el número 38, volum 2, d'*Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* l'any 1999.

129 Per a exemples concrets sobre aquestes dependències informatives, vegeu la tesi de Carme Oriol, «Les nades tradicionals: segles XIX i XX», feta l'any 1990, i el llibre *El cançoner nadalenc català al Principat de Catalunya (1853-1951)*, publicat per la mateixa autora l'any 1995.

Personalitat de formació autodidàctica, posseïa un afinat i segur instint per a aquesta mena de matèries i les va saber posar en relleu a partir del coneixement profund que en tenia. El material que ens ha llegat, valuósíssim i molt copiós, ha d'ésser sovint contrastat amb altres fonts per tal de confirmar-ne la seva justesa, potser tant com la seva veracitat en alguns detalls, però sempre serà una referència obligada, de coneixement imprescindible. Altrament, certes interpretacions i exegesis dels fenòmens de semblant material que sovint fa el nostre autor han d'ésser preses amb cautela i críticament.

Josep Massot i Muntaner (1990: 327) s'ha expressat en una línia semblant. Ha destacat el caràcter enciclopèdic de la seva obra; així, considera que Amades es va preocupar «per tots els aspectes de la cultura popular dels Països Catalans, dins la més pura tradició enciclopèdica de folklore del segle passat, quan l'especialització i la compartimentació encara no s'havien posat a l'ordre del dia». I, quant al seu autodidactisme, escriu: «Joan Amades se'ns presenta com el darrer representant d'aquesta escola de folkloristes autodidactes, amb més bona voluntat que preparació científica, amb més entusiasme que rigor, que van contribuir tant a recollir el ric tresor de la cultura popular catalana, a publicar-ne mostres i estudis de tota mena, i a fer-lo conèixer i estimar per les noves generacions».